Islamic Law (A Quarterly Journal of Law)
Vol.23 / No.90 / Autumn 2026
ISSN: 1735-3270
https://hoquq.iict.ac.ir
Article type: Research Article

A Review of Preemptive Defense from the Perspective of Fiqh and Criminal Law

Adel Sarikhani
Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: adelsari@yahoo.com

Morteza Fathi
Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: fathi@yahoo.com

Mojtaba Yasininasab (Corresponding Author)
Ph.D. Student in Criminal Law and Criminology, University of Qom, Qom, Iran.
Email: m.yasininasab@gmail.com

Use your device to scan and read the article online

Citation Sarikhani, A. , Fathi, M. , Yasininasab, M. (2026). A Review of Preemptive Defense from the Perspective of Fiqh and Criminal Law . Islamic Law (A Quarterly Journal of Law).23 (90): 5-40

doi 10.22034/ilaw.2024.1973906.3121

Received: 20 April 2024 , Accepted: 10 November 2024

Abstract

Preemptive defense is a form of self-defense whereby a party claims the right to launch an offensive on a potential opponent before the opponent has had the chance to carry out the attack or in case of an imminent danger. Such defense may be adopted in international conflicts involving members of the global community or in interpersonal conflicts. The present article deals with the legal considerations of preemptive defense as regards Muslim jurisprudence. Prevalence of interpersonal conflicts and cases of aggression in today's societies has led to the community members' frequent adoption of such behavior. This type of defense gains further significance when it is feared that a possible attack could lead to a person's serious injury or bleeding or have the potential to cause loss and damage to property. As no comprehensive research has been done so far on the subject of preemptive defense with regard to the mentioned concepts, the present article adopts a descriptive-analytic approach to peruse the principles of Fiqh and legal laws to find out about Islam's stance on this phenomenon. The findings indicate that according to Islam, preemptive defense shall be plausible in interpersonal conflicts, under certain conditions, once it is presumed that the enemy has the will to assault. For purposes of defending offenses against the spiritual aspect of a person's character, however, such defense shall not be acceptable.

Keywords

Preemptive, Personal Assault, Legitimate Defense, Imminent.

Copyright © 2026 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-By-NC: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en),
which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

Extended Abstract

1. Introduction

The natural right to self-defense is fundamental to human nature, transcending specific times, places, and legal traditions. While self-defense against active, actualized aggression is universally recognized across legal systems and international instruments, anticipatory force presents significant legal and ethical complexities. In legal and jurisprudential literature, anticipatory defense is broadly divided into territorial defense during international armed conflicts and individual defense during personal disputes. While territorial and state-level anticipatory defense has been extensively researched, **preemptive self-defense in individual personal conflicts has received little independent jurisprudential and legal inquiry, despite its high frequency and profound impact on human life, property, personal liberty, and physical integrity.**

Crucial to this inquiry is the conceptual distinction between preventive self-defense (*difa'-e pishgiraneh*) and preemptive self-defense (*difa'-e pishdastaneh*). Preventive defense occurs upon mere suspicion or hypothetical future threats lacking immediate, objective evidence. Such actions constitute unlawful aggression that causes social chaos and cannot be legally or jurisprudentially justified. In contrast, **preemptive self-defense occurs when a defender, faced with an imminent threat indicated by objective evidence, takes active measures to neutralize the aggressor immediately prior to the actual strike.** The concept of "imminence" (*qarib-al-voqu'*) is defined by customary standards (*'urf*) rather than fixed temporal boundaries, referring to any threat that reasonably leads to confidence that aggression is about to materialize. It also encompasses freshly actualized aggression where customary continuity persists. Given the absence of a comprehensive study examining the jurisprudential and criminal law dimensions of preemptive defense in personal disputes, this research investigates its legitimacy, mental requisites, conditions, scope, and civil liability.

2. Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical methodology rooted in comprehensive library-based research. It systematically examines the four primary sources of Shia jurisprudence (*al-adillah al-arba'ah*—the Holy Quran, Sunnah/hadith, Consensus, and Reason) alongside statutory laws and international legal instruments. Due to the novelty of the topic in jurisprudence, no scholar consensus (*ijma'*) exists, leading the analysis to focus on scriptural, rational, and statutory sources.

The Quranic analysis evaluates verses frequently cited in defense literature, such as Surah Al-Baqarah 2:190, Surah At-Tawbah 9:12, and Surah Al-Anfal 8:58. The study demonstrates that these verses govern state-level conflicts or initial

jihad under an infallible Imam (*Ma'sum*) and cannot be extended to personal conflicts via analogy (*qiyas*) due to the paramount religious sanctity of Muslim life and society. Conversely, verses prohibiting premature action, such as Surah Al-Ma'idah 5:28, are shown to prohibit preemptive murder rather than all forms of proportional defense.

Regarding the Sunnah, the research analyzes specific and general traditions from the Infallible Imams. Specific narrations concerning thieves explicitly command defenders to strike first (*fabdirhu* / *fabda'hu*) when threat of harm to person, property, or family is imminent. General narrations confirm that a manifested intention to commit unjust physical assault justifies defensive actions prior to actualized injury. Furthermore, **the study evaluates the Conduct of Reasonable Persons (*sirat al-'uqala'*) and the Custom of Believers (*sirat al-mutasharri'ah*), establishing that rational actors do not passively await an initial strike when such a delay risks fatal or irreversible harm.** Finally, the principle of Reason (*'aql*)—which mandates the prevention of imminent harm (*daf' al-darar al-maznun*)—is corroborated through domestic legislation, including Articles 156 and 302 of the Iranian Islamic Penal Code, foreign penal codes (e.g., France, Germany, Switzerland, Denmark, Portugal, Sweden, and US states), and international law doctrines.

3. Research Findings

The research yields several key jurisprudential and legal findings regarding preemptive self-defense in personal disputes:

- **Requisite Mental State (*Muqtadi*)**: Preemptive self-defense does not require absolute certainty (*yaqin*) regarding the aggressor's intent, nor is it permitted upon mere subjective possibility (*ihtimal*). Instead, **an objective, reasonable suspicion (*zann-e naw'i*) based on objective indicators (*khawf-e 'uqala'i*) is necessary and sufficient to permit preemptive defense.** If an attacker pretends to retreat solely to regroup and launch an imminent re-attack, preemptive defense remains permissible if the defender reasonably verifies this intention.
- **Conditions and Restrictions (*Shurud wa Mawani'*)**: Preemptive self-defense is strictly derivative of general self-defense and remains governed by the principle of necessity. **Preemptive action is forbidden if the defender can neutralize the danger by appealing to public law enforcement or through escape.** The defense must observe proportionality (*al-ashal fa-l-ashal*), utilizing the least harmful means before resorting to physical force. Defensive actions must be directed exclusively against the immediate aggressor, strictly proportionate, and limited to repelling the threat. Furthermore, the burden of proof rests on the defender in court to establish the existence of imminent danger.
- **Protected Scope (*Muta'allaq*)**: Preemptive self-defense is legitimate when protecting life, bodily integrity, personal liberty, property, and dependents. However,

preemptive physical defense of non-physical moral integrity, honor, or reputation (*'ard* / *haysiyyat-e ma'navi*) is legally and jurisprudentially impermissible. Physical force cannot physically block moral or verbal harm, and preemptive defamation or insult violates strict prohibitions in Islamic law.

- **Civil Liability and Legal Consequences (*Hukm-e Wa'di*)**: Islamic jurisprudence adopts a subjective approach regarding moral/deontic permissibility (*hukm-e taklifi*) but an objective approach regarding civil liability (*hukm-e wa'di* / *daman*). **In cases of factual mistake (*ishtibah*)—where a defender mistakenly believes a threat is imminent when none exists in reality—moral guilt is negated, but civil liability (*diyah*) and liability for quasi-intentional injury apply.** Conversely, in cases of unrealized evil intent (*tajarri*)—where a defender acts with criminal intent without realizing the target was actually posing an imminent threat—both criminal retaliation (*qisas*) and civil liability are negated, leaving the actor accountable only for spiritual audacity (*tajarri*). This dual framework is codified in Article 303 of the Iranian Islamic Penal Code.

4. Conclusion

This study concludes that preemptive self-defense in personal disputes is a recognized and valid legal and jurisprudential institution under Imami jurisprudence and criminal law. Grounded in authentic narrations, rational principles, and the conduct of reasonable persons, preemptive defense allows individuals to neutralize imminent threats before actualized harm occurs. However, to prevent social instability and vigilante violence, its application is strictly bounded by objective suspicion based on reasonable indicators, strict necessity, proportionality, and restriction to physical protected interests. Moreover, the distinction between subjective moral permissibility and objective civil guarantee ensures a balanced system of legal accountability.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Authors' Contributions

All authors contributed to the design, implementation, and writing of the manuscript and approved the final version of the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

فصلنامه حقوق اسلامی
سال بیست و سوم/ شماره نود/ پاییز ۱۴۰۵
ISSN: 1735-3270
نوع مقاله: علمی- پژوهشی
https://hoquq.iict.ac.ir

دفاع پیش‌دستانه در تهاجم شخصی
از منظر فقه و حقوق کیفری

عادل ساریخانی
استاد گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. Email: adelsari@yahoo.com
مرتضی فتحی
استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. Email: fathi@yahoo.com
مجتبی یاسینی‌نسب (نویسنده مسئول)
دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، قم، ایران. Email: m.yasininasab@gmail.com

Use your device to scan and read the article online

استناد ساریخانی، عادل؛ فتحی، مرتضی؛ یاسینی‌نسب، مجتبی (۱۴۰۵). دفاع پیش‌دستانه در تهاجم شخصی از منظر فقه و حقوق کیفری. *فصلنامه حقوق اسلامی*. ۲۳ (۹۰): ۴۰-۵
10.22034/ilaw.2024.1973906.3121

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱، **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۳/۰۸/۲۰

چکیده

یکی از انحاء دفاع بازدارنده دفاع پیش‌دستانه می‌باشد که مدافع قبل از فعلیت خطر و در صورت قریب‌الوقوع‌شدن آن با اقدامی تهاجمی که درحالت عادی جرم محسوب می‌شود به پیشواز مهاجم می‌رود. چنین دفاعی گاهی در منازعات بین‌المللی و در برابر تهاجم جمعی بوده و گاهی در منازعات شخصی و در برابر تهاجم فردی می‌باشد که بررسی فقهی- حقوقی مورد اخیر موضوع پژوهش حاضر است. کثرت منازعات فردی بین آحاد جامعه و گستره موضوع تهاجم، ابتلای فراوان چنین دفاعی را در جامعه رقم زده و ارتباط آن به دماء، فروج، اموال و اعراض مؤمنین اهمیت این موضوع را دوچندان کرده درحالی‌که اثر جامعی در این موضوع نگارش نشده است. در تحقیق پیش رو تلاش شده با تتبّع در ادله اربعه فقهی و بررسی قوانین و مقررات حقوقی به‌روش تحلیلی- توصیفی حکم فقهی چنین دفاعی استنباط و مقتضی، شروط و متعلق آن تشریح شود. نتیجه پژوهش حاضر حاکی از آن است که دفاع پیش‌دستانه در منازعات فردی در صورت ظن نوعی به اراده مهاجم بر هجمه باوجود شروطی مجاز بوده و دفاع پیش‌دستانه از شخصیت معنوی مجاز نمی‌باشد.

واژگان کلیدی
پیش‌دستانه، تهاجم شخصی، دفاع مشروع، قریب‌الوقوع.

Copyright © 2026 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-By-NC: https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en),
which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

مقدمه

یکی از اولین حقوق طبیعی که ریشه در فطرت انسان دارد و مربوط به زمان، مکان یا منطقه خاصی نمی‌شود دفاع از خود و متعلقات خویش در برابر تهاجمی است که جان، مال، ناموس و دیگر منافع و حقوق اولیه انسان را تهدید می‌کند (واعظی، ۱۳۷۹، ص۵۱). چنین امری گاهی در برابر حمله دسته‌جمعی مردم سرزمینی به سرزمین دیگر بوده و گاهی در برابر تهاجم فرد یا افراد در تهاجم شخصی می‌باشد (خمینی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۴۸۵). درخصوص دفاع بازدارنده سرزمینی و در روابط بین‌الملل آثار متعددی به رشته تحریر درآمده اما بالنسبه به حکم فقهی دفاع بازدارنده در منازعات فردی باید گفت گرچه نوع پیش‌گیرانه آن مورد بررسی قرار گرفته (ر.ک: شاکری و همکاران، ۱۳۹۶) اما درخصوص نوع پیش‌دستانه آن جز اشاراتی مختصر ضمن بحث دفاع مشروع (آن هم ازمنظر قانونی و نه فقهی) پژوهش مستقلی یافت نشد و علی‌رغم اهمیت آن باتوجه‌به ارتباط آن به دماء، فروج، اعراض و اموال مؤمنین باید اذعان کرد هنوز آن‌طور که حق مطلب است در این زمینه بحث فقهی- حقوقی جامعی صورت نگرفته و البته ندرت ادله باعنوان مستقیم در زمینه دفاع پیش‌دستانه که از چالش‌های تحقیق حاضر نیز بوده است در این امر بی‌تأثیر نبوده است. تردیدی نیست که با پایان یافتن دوران مجازات و انتقام خصوصی، مدافع نسبت به خطر گذشته که وقوع یافته و تمام شده است حتی اگر منجر به ایراد خسارت جانی و مالی علیه وی شده باشد، حقی را جهت دفاع جز مراجعه به محاکم شرع و مراجع قانونی ندارد و اقدامات تلافی‌جویانه و انتقام‌گیرانه را نمی‌توان دفاع نامید. همچنین هیچ شکی نیست در اینکه هنگام فعلیت حمله از طرف خصم، دفاع شرعاً و قانوناً مجاز می‌باشد و این مسئله اجماعی است (نجفی، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۶۵۰/ طوسی، ۱۴۰۷، ج۵، ص۳۴۶)؛ امری که در قوانین مجازات داخلی کشورها

ازجمله مادّه ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی ایران[1] و قوانین بین‌المللی نظیر مادّه ۳۱ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی[2] مصوب ۱۷ ژوئیه ۱۹۹۸ به‌عنوان یکی از عوامل موجهه جرم متبلور شده است. عمده مشکل در دفاع بازدارنده (Anticipatory Self-Defense) یعنی دفاع در برابر خطری که فعلی نشده و مدافع صرفاً وقوع آن را در آینده تخمین می‌زند می‌باشد؛ از طرفی مدافع نمی‌تواند منتظر فعلیت حمله و تحمل خسارت بماند تا بعد از آن به دفاع برخیزد و عُقلا قبل از وقوع خطر به استقبال آن می‌روند. از طرف دیگر بر اساس بند ۴ مادّه ۲ منشور ملل متحد[3] اصل اولیه حقوقی منع توسل به زور جز درحالت فعلیت خطر و دفاع مشروع است؛ به‌گونه‌ای که این اصل یکی از اصول حقوق بین‌الملل عرفی به شمار آمده و خروج از این اصل نیاز به‌دلیل دارد. پرواضح است نیت بزه‌کارانه نمی‌تواند دلیلی برای جواز تعرض به صاحب نیت بزه‌کارانه باشد و مجازات فردی که هنوز مرتکب جرمی نشده قبیح است. همچنین اگر مهاجم مسلمان باشد اصولی نظیر اصل حسن ظن و قواعدی چون قاعده لاضرر مانع جواز اقدامات تهاجمی علیه مهاجمی که هنوز نیت خود را آشکار نکرده و به آن جامه عمل نپوشانده می‌شود. اموری که بر ضرورت بحث‌وفحص فقهی ـ حقوقی تأکید دارد. در این پژوهش تلاش شده با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و رجوع به منابع معتبر

۱. مادهٔ ۱۵۶: هرگاه فردی در مقام دفاع از نفس، عرض، ناموس، مال یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب‌الوقوع با رعایت مراحل دفاع مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می‌شود، در صورت اجتماع شرایط زیر مجازات نمی‌شود: ....

۲. مادهٔ ۳۱: موجبات معافیت از مسئولیت کیفری: علاوه بر سایر موارد معافیت از مسئولیت کیفری که در این اساسنامه پیش‌بینی شده است یک شخص ازنظر کیفری مسئول نیست چنانچه در حین ارتکاب عمل الف) ... ب) ... ج) شخص به‌طور معقول از خود یا شخص دیگر درمورد جرائم جنگی از اموالی که برای حیات وی یا حیات دیگری و یا انجام یک مأموریت نظامی ضروری بوده است دفاع کرده باشد. این دفاع باید در مقابل توسل قریب‌الوقوع و غیرقانونی به زور انجام شده باشد و متناسب با میزان خطری باشد که آن شخص یا شخص دیگر یا اموال حمایت شدهٔ وی را تهدید می‌کرده است ....

۳. بند ۴ مادّه ۲ مصوب ٦ ژوئن ۱۹٤٥: کلیه اعضاء در روابط بین‌المللی خود از تهدید به زور یا استفاده از آن علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی هر کشوری یا از هر روش دیگری که با مقاصد ملل متحد مباینت داشته باشد خودداری خواهند نمود.

به‌روش تحلیلی ـ توصیفی ادله دفاع پیش‌دستانه در منازعات فردی بررسی و پس از استنباط حکم آن، ابعاد و زوایای دیگر مسئله از قبیل مقتضی، شرائط، موانع، متعلق و پاره‌ای از احکام وضعی دفاع پیش‌دستانه بررسی و تبیین شوند.

۱. مفهوم‌شناسی

۱ـ۱. دفاع پیش‌دستانه

دفاع در لغت به معنی بازداشتن، پس‌زدن و دورکردن است (ر.ک: دهخدا، ۱۳۹۰/ معین، ۱۳۸۱/ عمید، ۱۳۷۵؛ ذیل واژه دفاع/ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج۸، ص۸۷) و در اصطلاح که با واژه مشروع ترکیب می‌شود به مقاومت ضروری مدافع با رفتاری به ظاهر مجرمانه در برابر تهاجم ظالمانه‌ای که جان، مال و ناموس او یا شخص دیگری را تهدید می‌کند اطلاق شده است (واعظی، ۱۳۷۹، ص۲۵/ شمس ناتری و عبداللّه‌یار، ۱۳۹۰، ص۱۰۶). چنین تهدیدی معمولاً به‌صورت حال بوده و اقدامات مدافع در برابر خطری است که فعلیت یافته است. بدین معنی که مهاجم وارد عملیات اجرایی شده و از مرحله تصمیم‌گیری، تهیه مقدمات و شروع به جرم عبورکرده است (همان، ص۱۱۶)؛ لکن اگر مدافع منتظر نمانده تا مهاجم حمله کند و منفعلانه بخواهد آن را پاسخ دهد بلکه خود به پیشواز مهاجم رفته و به‌صورت فعال خطرِ از ناحیه او را خنثی سازد، چنین اقدامی دفاع بازدارنده می‌باشد و به معنی واقعی کلمه حمله است نه دفاع، ولی به‌علت قصد و نیت شخص مبنی بر جلوگیری از هجمه خصم قبل از وقوع و تحمل ضرر، به‌صورت ادعایی و از باب توسعه در مفهوم دفاع، مجازاً به آن نیز دفاع گفته‌اند. دفاع بازدارنده اگر به صرف احساس نیت شوم مهاجم به حمله احتمالی در آینده حتی در مواردی که هیچ دلیل قانع‌کننده و معقولی برای طراحی حمله قطعی وجود ندارد صورت پذیرد به آن دفاع پیش‌گیرانه (ـPreventive Self

Defense) می‌گویند (محمدی و شهسواری، ۱۳۹۶، ص۶۴). هدف از چنین دفاعی درهم کوبیدن توان خصم قبل از تجمیع، تقویت و سروسامان گرفتن آن و به هم زدن معادلات وی در نقشه‌کشی و سازمان‌دهی حمله است؛ لکن عدم ظهور امارات و قراینی دالّ بر قصد حمله فوری از طرف متجاوز و وجود عنصر «امکان» در چنین خطری؛ یعنی وقوع یا عدم وقوع خطر در آینده و همچنین امکان توسل به قوای حکومتی و قرار گرفتن تحت حمایت قانون یا فرار از خطر، مانع شکل گرفتن فوریت و قطعیت در چنین خطری است. با عدم فوریت و قطعیت «ضرورت» که مبنای حق در توسل به اقدامات دفاعی است شکل نمی‌گیرد. درنتیجه دفاع پیش‌گیرانه نمی‌تواند به‌عنوان استثنایی دیگر از ممنوعیت دخالت مستقیم آحاد جامعه در خودیاری و برخورد با متجاوزین محسوب شود و باید گفت دفاع پیش‌گیرانه خود به‌نحوی جرم مستقل است که صدق کلمه دفاع بر آن حتی به‌صورت مجازی مشکل است و باید آن را فقط تهاجم بنامیم که بی‌شک تجویز آن موجب هرج و مرج در جامعه خواهد شد. اما اگر مدافع پس از ظهور امارات و قراینی دالّ بر قصد حمله از طرف خصم و قریب‌الوقوع‌شدن خطر به فرد مظنون حمله برد و مانع تحمل ضرر شود به آن دفاع پیش‌دستانه (Preemptive Self-Defense) گفته می‌شود که در پاسخ به تهدیدات فوری و قطعی است (Beres, 1991, p.321). مانند جایی که مدافع می‌داند فردی که به وی نزدیک می‌شود در پشت خود سلاحی را مخفی نگاه داشته تا لحظاتی دیگر بر وی ضربه بزند. در چنین دفاعی مدافع نه‌تنها غافل‌گیر نمی‌شود بلکه مهاجم را غافل‌گیر می‌کند و ضربه کاری را ابتدا وارد می‌سازد قبل از آنکه مهاجم ضربه خود را وارد سازد و بدین سان خطر قریب‌الوقوع را خنثی می‌سازد.

۱-۲. قریب‌الوقوع

آن چه که در عمل موجب مشکل اساسی در تمییز دو نوع دفاع بازدارنده از هم می‌شود معنای قریب‌الوقوع است؛ زیرا لحظات قبل از وقوع مراحل

مختلفی از قبیل مرحله تصمیم‌گیری، تهیه مقدمات، شروع به جرم و سایر آنات متصل به فعلیت هجمه را در بر می‌گیرد که بعضاً جمیع این مراحل به‌کسری از ثانیه انجام می‌پذیرد و قرب هر کدام از این مراحل به وقوع خطر قابل تصور است. قطعاً تعریف و تحدید چنین مفهومی در تعرض به نوامیس، اموال و اعراض مشکل‌تر می‌باشد تا جایی که برخی از اساس منکر جواز دفاع پیش‌دستانه نسبت به خطر قریب‌الوقوع به اهل شده‌اند (پیمانی، ۱۳۵۷، ص۸۲). برخی از حقوقدانان قریب‌الوقوع را به زمانی که وقوع خطر نزدیک است تفسیر کرده (واعظی، ۱۳۷۹، ص۱۲۶) که بدون شک این تفسیر ابهام را برطرف نمی‌کند. برخی دیگر قریب‌الوقوع را درمعنایی بسیار نزدیک با تجاوز و خطر فعلی گرفته و مراد از آن را به فعلیت و واقعیت درآمدن قصد تجاوز معرفی کرده به‌گونه‌ای که مدافع مستند به قراین معقول یقین کند که تعرض به وقوع می‌پیوندد (اردبیلی، ۱۳۹۸، ج۱، ص۱۲۳). ابتنای دفاع پیش‌دستانه طبق این تعریف بر «به فعلیت در آمدن قصد تجاوز» که در برخی از فروض ممکن است با فاصله زمانی زیادی با وقوع نفس فعل، محقق شود و درنتیجه برخی فروض دفاع پیش‌گیرانه که در آن قصد تجاوز فعلی شده و یقین به وقوع تعرض در آینده وجود دارد را شامل شود، مانعیت این تعریف نسبت به اغیار را مخدوش می‌گرداند. گذشته از این اشکال، مضیق‌کردن دفاع پیش‌دستانه به «یقین به وقوع تعرض»، تعریف را از حالت عرفی خارج کرده و از مبنای روشنی برخوردار نیست. باید اذعان کرد که قریب‌الوقوع واژه‌ای است که حدومرز معینی و زمان مشخصی ندارد و به هرگونه خطری که نزد عرف و به حسب عادت موجب اطمینان خاطر شود که تبدیل به تجاوز بالفعل خواهد شد (قیاسی و ساریخانی، ۱۳۹۵، ج۳، ص۱۲۰) تعریف کرد؛ امری موضوعی که تحقق آن مبتنی بر اوضاع و احوال و شرایط هر واقعه بوده و احراز آن با مقام قضایی است. وی باید نگاهی عرفی داشته باشد و باتوجه‌به اوضاع و احوال قضیه اظهار نظر کند

که این امر نسبت به افراد، زمان‌ها و مکان‌های مختلف بازه زمانی متفاوت و متغیری خواهد داشت. ازاین‌رو همان‌طور که برای کسی که در یک نزاع حمله نخستین خصم را دفع کرده اما مطمئن است که وی به زودی برای ایراد ضربه‌ای دیگر مجدداً به وی حمله‌ور خواهد شد خطر قریب‌الوقوع است برای کسی که در بیابانی جانش به آبی وابسته است و شخصی می‌خواهد آن را از بین ببرد ولو اینکه مرگ بر اثر تشنگی ساعت‌ها بلکه روزها طول می‌کشد، در این صورت هم خطر قریب‌الوقوع است.

نکته قابل تذکر این است که باتوجه‌به روایات، قریب‌الوقوع را باید به‌گونه‌ای تفسیر کرد که منحصر در خطری که وقوع آن در آینده تخمین زده می‌شود نشود بلکه شامل خطری که اخیراً فعلیت یافته و اجزای آن تمام شده است اما هنوز اتصال عرفی از بین نرفته است نیز بشود؛ برای‌نمونه در روایتی امام علی از باب دفاع، حکم به عدم ضمان زنی که پس از اتمام تجاوز و هنگام خروج متجاوز وی را به قتل رسانده داده است[1] (حرّ عاملی، ۱۳۷۱، ج۲۹، ص۶۲). ازاین‌رو درمورد سارقی که مال را ربوده و درحال دورشدن از محل به‌همراه مال مسروقه است علی‌رغم نظر مشهور در مسئله دایر بر عدم جواز تعرض به وی به‌علت خاتمه فعلیت خطر و عدم محل برای دفاع مشروع و لزوم مراجعه به محاکم قانونی، باید گفت که مالک می‌تواند از باب دفاع تا هر جا که اتصال عرفی با زمان و مکان فعلیت خطر قطع نشده سارق را تعقیب کرده و مورد اصابت قرار دهد (قیاسی و ساریخانی، ۱۳۹۵، ج۳، ص۱۵۹/ شمس ناتری و عبداللّه‌یار، ۱۳۹۰، ص۱۱۸) با اینکه عناصر سرقت تمام شده و مال از تحت سلطه مالک بدون رضایت وی خارج شده و تحت سلطه سارق قرار گرفته است.

---

۱. عن علی‌بن‌إبراهیم عن أبیه عن محمدبن‌حفص عن عبداللّه ابن‌طلحه عن أبی‌عبداللّه قال: سألته عن رجل سارق دخل علی امرأه لیسرق متاعها فلما جمع الثیاب تابعته نفسه فکابرها علی نفسها فواقعها فتحرک ابنها فقام فقتله بفأس کان معه فلما فرغ حمل الثیاب و ذهب لیخرج حملت علیه بالفأس فقتلته فجاء أهله یطلبون بدمه من الغد فقال أبوعبداللّه : اقض علی هذاکما وصفت لک فقال: یضمن موالیه الذین طلبوا بدمه دیه الغلام و یضمن السارق فیما ترک أربعه آلاف درهم بمکابرتها علی فرجها إنه زان وهو فی ماله عزیمه ولیس علیها فی قتلها إیاه شیء، قال رسول اللّه : من کابر امرأه لیفجر بها فقتلته فلا دیه له ولا قود.

۲. ادله فقهی دفاع پیش‌دستانه

در این قسمت از تحقیق سعی شده است ادله اربعه فقهی درخصوص دفاع پیش‌دستانه مورد بررسی قرار گیرد. البته با عنایت به بدیع‌بودن موضوع و عدم تعرض قابل توجه فقها بدان، اجماع محصل یا منقولی در آن وجود نداشته و لذا در بررسی ادله، نفیاً یا اثباتاً به اجماع که یکی از ادله چهارگانه فقهی می‌باشد پرداخته نخواهد شد. درادامه سایر ادله مورد بحث‌وبررسی قرار خواهند گرفت.

۲ـ۱. آیات

قرآن کریم به‌عنوان نخستین منبع از منابع چهارگانه فقه دربردارنده آیاتی است که دلالت بر مشروعیت اصل دفاع بلکه وجوب آن دارد اما آیه‌ای که به‌طور آشکار حکم مسئله دفاع پیش‌دستانه را مطرح کرده باشد وجود ندارد. برخی از محققین با دقت در بعضی از آیات، بر جواز یا عدم جواز دفاع پیش‌دستانه استدلال کرده‌اند. درادامه علاوه بر بررسی این آیات، با تتبع در قرآن کریم، سعی در کشف سایر آیات مرتبط با دفاع پیش‌دستانه شده است.

۲ـ۱ـ۱. آیات دالّ بر جواز دفاع پیش‌دستانه

از آیات استناد شده بر جواز پیش‌دستی در دفاع آیه شریفه «وَقَاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّه الَّذِینَ یقَاتِلُونَکمْ» (بقره: ۱۹۰) می‌باشد. آیت‌اللّه جوادی آملی ذیل آیه فرموده‌اند: «آیه ناظر به شأن مقاتلان است نه فعلیت قتال از جانب دشمنان؛ یعنی جهت تشخیص موضوع این آیه، مهم نیست که افرادی فعلاً با شما درحال جنگ هستند یا درحال جنگ نیستند بلکه مهم ملکه، شأنیت و حال جنگ در وجود آنهاست و نباید جامعه اسلامی منتظر هجمه دشمن بماند و غافل‌گیر شود و سپس به دفاع برخیزد» (جوادی، ۱۳۸۷، ج۹، ص۵۷۵ـ۵۷۶). برخی نیز با استناد به آیه «وَإِنْ نَکثُوا أَیمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِی دِینِکمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْکفْرِ» (توبه: ۱۲) استدلال بر جواز

دفـاع پیش‌دسـتانه کرده‌انـد بـا ایـن بیـان کـه خداونـد بـه صـرف شکسـتن عهـد و پیمـان از طـرف دشـمن دسـتور بـه قتـل سـران کفـر قبـل از هـر اقـدام جنگـی از طـرف مقابـل داده اسـت (آقاباقـری، ۱۳۹۳، ص۵۸). همچنیـن سـعی شـده اسـت بـا آیـه «وَإِمَّـا تَخَافَـنَّ مِـنْ قَـوْمٍ خِيَانَـةً فَانْبِـذْ إِلَيهِـمْ عَلَـى سَـوَاءٍ» (انفـال: ۵۸) بـر جـواز دفـاع زودهنـگام اسـتدلال شـود؛ بدیـن توضیـح کـه اولاً خـوف از خیانـت قبـل از فعلیـت خیانـت اسـت پـس ایـن آیـه بیان‌کننـده حالـت خطـر قریب‌الوقـوع می‌باشـد (آقاباقـری، ۱۳۹۳، ص۵۸). ثانیـاً جـواز پیش‌دسـتی در پرتاب‌کـردن پیمـان بـه سـوی دشـمن فقـط محـدود در نقـض عهـد نمی‌باشـد بلکـه پرتاب‌کردن پیمـان بـه سـوی دشـمن کنایـه از جـواز هرگونـه اقـدام پیش‌دسـتانه پـس از تحقـق خیانـت از طـرف دشـمن اسـت. لازم بـه ذکـر اسـت کـه ایـن آیـات گرچـه در مقـام بیـان دفـاع در برابـر تجـاوز سـرزمینی اسـت لکـن مسـتدل بـا ایـن توجیـه کـه گسـتره خسـارات زیان‌بـار متعـدد حمـلات سـرزمینی قابـل مقایسـه بـا خسـارات وارده در تجـاوز شـخصی نیسـت، باوجـود حکـم شـرعی دایـر بـر جـواز اقـدام جنگـی پیش‌دسـتانه در تهاجـم سـرزمینی، جـواز اقدامـات دفاعـی پیش‌دسـتانه در تهاجـم شـخصی را به‌طریـق اولویـت اثبـات کـرده اسـت.

اسـتدلال بـه آیـات مذکـور و آیاتـی از ایـن دسـت (برجـی، ۱۳۸۶، ص۵۲-۵۷) و دلایلـی شـبیه آن مثـل سـیره معصومیـن بـر پیش‌دسـتی در جنگ‌هـا (حقیقت‌پور، ۱۳۹۹، ص۴۱) و نقل‌هایـی ماننـد «پیـش از آنکـه آنهـا بـه جنـگ شـما بیاینـد شـما بـه جنگشـان برویـد»[۱] خالـی از اشـکال نیسـت زیـرا اولاً ایـن ادله در مقـام بیان حکم زمـان حضـور معصوم هسـتند؛ در زمان حضور معصوم اساسـاً حملـه ابتدایی جایز اسـت (عمیـد زنجانـی، ۱۳۷۷، ج۳، ص۱۳۹) چـه رسـد بـه دفـاع پیش‌دسـتانه و ممکـن اسـت ایـن ادلـه در مقـام بیـان جهـاد ابتدایـی باشـند؛ همان‌طورکـه علامـه طباطبایـی در تفسـیر بی‌نظیـر خـود درخصوص آیه دوم می‌نویسـد: «این آیه در مقام تجویـز جهـاد ابتدایـی اسـت» (طباطبایـی، ۱۴۱۷، ج۲، ص۶۱). پـس نمی‌تـوان

۱. اغْزُوهُمْ قَبْلَ أَنْ يغْزُوكمْ (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۷).

به‌وسیله این ادله حکم دفاع پیش‌دستانه در زمان غیر معصوم را به دست آورد. ثانیاً بر فرض چشم‌پوشی از اشکال فوق، امکان تجویز دفاع پیش‌دستانه در منازعات شخصی به‌وسیله ادله دفاع سرزمینی حتی با تنقیح مناط و الغای خصوصیت ممکن نیست و قیاس اولویت مذکور قابل خدشه است. این بدین خاطر است که حفظ کیان اسلام و جامعه اسلامی به قدری در نظر شارع اهمیت دارد که ممکن است برای حفظ آن هر حکمی متفاوت از صورت‌های دیگر باشد. این اهمیت را به وضوح از عموماتی مانند «وَلَنْ یجْعَلَ اللّه لِلْکافِرِینَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ سَبِیلًا» (نساء: ۱۴۱) و «الاسلام یعلو ولا یعلی علیه» (حرّ عاملی، ۱۳۷۱، ج۲۶، ص۱۴) می‌توان برداشت کرد. اهمیت و حساسیتی که در بحث دفاع در برابر تهاجم فردی دیده نمی‌شود. از طرف دیگر، حمله‌کننده به کیان اسلامی کافر بوده و حرمتی نظیر حرمت مسلمان در تهاجم به مسلمان دیگر که در تهاجم شخصی روی می‌دهد را ندارد. بنابراین این آیات نمی‌توانند دلیلی برای تجویز دفاع پیش‌دستانه در تهاجم شخصی باشند. تنها آیه‌ای که مخصوص دفاع سرزمینی نبوده و نظر به دفاع در برابر تهاجم شخصی دارد آیه ۱۵ سوره مبارکه قصص می‌باشد؛ طبق این آیه حضرت موسی به دفاع از شیعه خود در برابر قبطی برخواسته و با ایراد مشتی بر قبطی وی را به قتل رسانده است. لکن باتوجه‌به عبارت «یقْتَتِلَانِ» در صدر آیه که ناظر به فعلیت خطر است این آیه نیز قابلیت استدلال بر جواز دفاع پیش‌دستانه در تهاجم شخصی را ندارد.

۲ـ۱ـ۲. آیات دالّ بر تحریم دفاع پیش‌دستانه

برخی باتوجه‌به آیه «وَ قَاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّه الَّذِینَ یقَاتِلُونَکمْ» (بقره: ۱۹۰) بر عدم جواز دفاع پیش‌دستانه استدلال کرده‌اند؛ بدین بیان که تأکید آیه بر روی «الَّذِینَ یقَاتِلُونَکمْ» بوده لذا دفاع در صورتی جایز است که قتال فعلیت پیدا کرده باشد و مفهوم آن این است که دفاع درحالت خطر قریب‌الوقوع که پیش‌دستانه می‌باشد جایز نیست (آقاباقری، ۱۳۹۳، ص۵۸). در پاسخ باید گفت اولاً این آیه مخصوص حملات سرزمینی است؛ ثانیاً همان‌طور که

اصولیون گفته‌اند وصف مفهوم نداشته (خراسانی، ۱۴۲۷، ص۲۰۶) و اثبات شیء متصف به وصفی خاص نفی ماعدا نمی‌کند. ثالثاً عبارت «الَّذِینَ یقَاتِلُونَکمْ» وصف و قید احترازی نبوده بلکه عنوان مشیر می‌باشد و مقصود از آن مشرکین مکه بوده است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۲، ص۶۱) و لذا نمی‌توان از چنین عبارتی اخذ مفهوم کرد. توضیح اینکه متکلم با وصف «یقَاتِلُونَکمْ» در مقام احتراز از خطر قریب‌الوقوع نبوده بلکه فقط در مقام بیان اصل دفاع بوده و جهت اشاره‌کردن به کسانی که باید با قتال آنها شود از صورت غالبی آنکه حالت فعلیت قتال است استفاده کرده است نه اینکه فعلیت قتال برایش موضوعیت داشته باشد. افزون اینکه، اساساً بعید نیست «الَّذِینَ یقَاتِلُونَکمْ» بر کسانی که درصدد حمله هستند و خطرشان قریب‌الوقوع است نیز مجازاً و به اعتبار مایؤول صدق کند.

از دیگر آیاتی که می‌توان به‌وسیله آن بر عدم جواز دفاع پیش‌دستانه در برابر تجاوز شخصی استدلال کرد آیه شریفه «لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَی یدَک لِتَقْتُلَنِی مَا أَنَا بِبَاسِطٍ یدِی إِلَیک لِأَقْتُلَک» (مائده: ۲۸) می‌باشد. علی‌رغم تصور رایج در معنای این آیه یعنی عدم دفاع هابیل از خویشتن که منجر به سؤال و جواب فراوان بین مفسرین شده (ر.ک: زمخشری، ۱۴۰۷، ج۱، ص۶۲۴/ طبرسی، ۱۴۰۶، ج۴۳، ص۲۸۴/ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۵، ص۴۹۴) باید گفت قائل این جملات نمی‌گوید که از خود دفاع نمی‌کند بلکه در مقام بیان این است که وی به‌صورت پیش‌دستانه از خود دفاع نخواهد کرد؛ وی به برادر خویش که درصدد قتلش می‌باشد می‌گوید اگر تو اقدامی که نشان از قصد تو دایر بر قتل من باشد انجام دهی من به‌صورت پیش‌دستانه جهت قتل تو اقدامی نخواهم کرد و این منافات ندارد با اینکه در صورت فعلیت خطر از خودش در برابر حمله فعلیت یافته برادر دفاع کند و حتی در این راستا مهاجم را به قتل رساند (ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸، ج۲، ص۱۹۹). مؤید بر ادعای مذکور سخن علامه است که می‌فرماید: «جمله بَسَطتَ إِلَیَّ

یـدَک‌کنایـه از شـروع بـه مقدمـات قتـل و به‌کاربـردن آلات و اسـباب آن اسـت» (طباطبایـی، ۱۴۱۷، ج۵، ص۴۹۰-۴۹۱). بنابرایـن طبـق ایـن برداشـت از آیـه، دفـاع پیش‌دسـتانه مجـاز نخواهـد بـود. ایـن اسـتدلال قابـل مناقشـه اسـت زیـرا اولاً قائـل ایـن کلمـات معصـوم نبـوده تـا کلامـش حجـت و منطبـق بـا شـریعت الهـی باشـد و صـرف نقـل قـول وی در قـرآن بـه معنـی مقبول‌بـودن ایـن موضـع نـزد شـارع مقـدس نیسـت. ثانیـاً هـر شـریعتی احـکام خـود را دارد و بـر فـرض انطبـاق موضـع وی بـا شـریعت در زمـان خـودش، ممکـن اسـت ایـن حکـم در شـریعت اسـلام تغییـر کـرده باشـد. ثالثـاً نهایـت چیـزی کـه آیـه دلالـت بـر آن دارد ممنوعیت قتـل پیش‌دسـتانه اسـت نـه ممنوعیـت هـر دفـاع پیش‌دسـتانه‌ای نظیـر فریادکشـیدن یـا ضرب‌وجـرح پیش‌دسـتانه و آیـه اخـص از مدعـی می‌باشـد.

۲ـ۲. روایات

روایـات بـا موضـوع دفـاع در برابـر حملـه متجـاوز غالبـاً ناظـر بـه اصـل دفـاع بـوده (حـرّ عاملـی، ۱۳۷۱، ج۲۸، ص۳۸۱) و صـرف تجویـز اصـل دفاع نمی‌توانـد به‌تنهایـی بـه معنـی تجویـز پیش‌دسـتی در دفـاع باشـد؛ در برخـی از روایـات از عباراتـی اسـتفاده شـده کـه می‌توانـد در تجویـز اقدامـات دفاعـی پیش‌دسـتانه درتهاجـم شـخصی کارسـاز افتـد. ایـن روایـات در دو دسـته قابـل بررسـی هسـتند.

۱ـ۲ـ۲. روایات خاص (سارق)

برخـی از روایـات به‌طـور خـاص بـر دفـاع پیش‌دسـتانه در برابـر سـارق دلالـت دارد. از امـام صـادق نقـل شـده اسـت که فرمودند: هنگامی که موقعیت مناسـب در برابـر سـارق پیـدا کـردی (قبـل از اقـدام سـارق بـه ضربـه) تـو بـه ضربه مبـادرت کن (پیش‌دسـتی کـن) و مـن (امـام) شـریک تـو در ریختـن خـون وی هسـتم[1] (کلینـی، ۱۴۰۷، ج۷، ص۲۹۶/ طوسـی، ۱۳۶۵، ج۱۰، ص۲۱۱). حمیـری نیـز مشـابه

۱. علی‌بن‌ابراهیم عن ابیه عن احمدبن‌محمد بن‌ابی‌نصر عن بعض اصحابنا عن أبی‌عبداللّه أنه قال: اذا قدرت علی اللص فابدره وأنا شریکک فی دمه.

روایت مذکور را با تفاوتی اندک نقل کرده است[1] (حمیری، ۱۴۱۳، ص۹۵). در روایت دیگری از امام صادق آمده است که می‌فرمایند: هنگامی که کسی بر تو وارد شده و قصد تعرض به اهل و عیال یا اموال تو دارد اگر می‌توانی تو شروع‌کننده به ضرب‌وجرح وی باش[2] و من ضامن تبعات این پیش‌دستی هستم (طوسی، ۱۳۶۵، ج۶، ص۱۵۷). مضمونی که قریب به آن در نقل کلینی از امیرالمؤمنین نیز به چشم می‌خورد.[3] گرچه برخی از این روایات[4] از لحاظ سندی ضعیف هستند لکن اولاً تعدد این روایات با مضامین مشابه و صحیح‌بودن سند برخی دیگر از آنها موجب اطمینان خاطر به صدور این روایت از جانب معصوم می‌شود. ثانیاً عمل‌کردن اصحاب به این روایات و مبنای استدلال خویش قراردادن آنها جابر ضعف سندی خواهد بود. برخی از فقهای عظام مستند به عبارات «فابدره، فلیبدره بالضربه و فابدأه» در این روایات، فتوا به جواز دفاع پیش‌دستانه در برابر هرگونه تجاوز به‌صورت مطلق داده‌اند (نجفی، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۶۵۶/ محقق حلّی، ۱۴۰۹، ج۴، ص۹۶۷/ اردبیلی، [بی‌تا]، ج۱۳، ص۳۰۲). استنباط فوق از قوت لازم برخوردار است؛ زیرا «بدأ» در لغت به معنی انجام‌دادن کاری قبل از دیگری آمده است (فراهیدی، [بی‌تا]، ج۸، ص۸۳/ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج۱، ص۲۶) و معنی «ابدار» در این روایات باتوجه‌به قول لغویین (فراهیدی، [بی‌تا]، ج۸، ص۳۵/ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج۴، ص۴۸) این می‌شود که مدافع در امر دفاع مبادرت ورزیده و از متجاوز که همان سارق است در انجام عملیات دفاعی سبقت بگیرد. مفهوم آن این می‌باشد که هنوز سارق تجاوزش را آغاز نکرده اما مدافع مستند به قراین و امارات معقول دچار

---

۱. الحسن‌بن‌ظریف عن الحسین‌بن‌علوان عن جعفر عن أبیه ان علی‌بن‌أبی طالب کان یقول: من دخل علیه لص فلیبدره بالضربه فما تبعه من اثم فانا شریکه فیه.

۲. عنه عن ابی‌جعفر عن ابیه عن وهب عن جعفر عن ابیه انه قال: إذا دخل علیک رجل یرید اهلک و مالک فابدأه بالضربه ان استطعت، فان اللص محارب لله و لرسوله فما تبعک منه من شئ فهو علی.

۳. علی‌بن‌إبراهیم عن أبیه عن ابن‌أبی‌عمیر عن ابان‌بن‌عثمان عن رجل عن الحلبی عن أبی‌عبداللّه قال: قال أمیرالمؤمنین : إذا دخل علیک اللص المحارب فاقتله فما أصابک فدمه فی عنقی (کلینی، ۱۴۰۷، ج۵، ص۵۱).

۴. مانند روایت وهب که وی فردی عامی و غیر ثقه است.

خوف عقلایی بر اینکه تجاوزی در شرف وقوع است گردیده است. این همان خطر قریب‌الوقوع و محل دفاع پیش‌دستانه است که امام آن را تجویز کرده و بدان دستور داده است.

مقیدبودن این روایات به سارق و اختصاص داشتن سارق به تجاوز به مال، تعمیم حکم برای تجویز دفاع پیش‌دستانه در برابر هر مهاجمی را با تردید مواجه می‌سازد. اما این تردید با کمی تأمل قابل دفع است؛ زیرا اولاً در این دسته از روایات علاوه بر قصد متجاوز بر دست اندازی به «مال»، عبارت «اهل» نیز به چشم می‌خورد که مفهوم آن عدم اختصاص این روایات به مال و سارق بلکه عمومیت موضوع مورد تجاوز حتی به فراتر از مال و اهل می‌باشد. ثانیاً دفاع در برابر نفس از اهمیت مضاعف برخوردار بوده و اگر دفاع در برابر مال و اهل به‌صورت پیش‌دستانه به‌وسیله این روایات مجاز شود دفاع پیش‌دستانه در برابر تجاوز به نفس به‌طریق اولی مجاز خواهد شد.

۲-۲-۲. روایات عام

برخی دیگر از روایات به‌صورت عام بر دفاع پیش‌دستانه در برابر هرگونه تهاجمی اعم از سارق و غیره دلالت دارد. در سه تا از کتب اربعه، روایتی از امام صادق نقل شده بدین مضمون که: هرگاه کسی به قصد زدن دیگری دست گشاید تا او را بزند و آن دیگری قبل از ضربه مهاجم از خود دفاع کند و مهاجم را مجروح سازد یا به قتل برساند، چیزی برگردن مدافع نیست[1] (کلینی، ۱۴۰۷، ج۷، ص۲۹۱/ صدوق، ۱۴۱۳، ج۴، ص۱۰۳/ طوسی، ۱۳۶۵، ج۱۰، ص۲۰۶). مشابه روایت مذکور روایت علاءبن‌فضیل از امام صادق است که فرمود: وقتی کسی بخواهد دیگری را از روی ظلم و جور بزند و مدافع او را از خود دفع کند و در این راستا ضرری به مهاجم وارد شود چیزی

۱. حماد عن الحلبی عن أبی‌عبدالله قال: أیما رجل عدا علی رجل لیضربه فدفعه عن نفسه فجرحه أو قتله فلا شئ علیه.

بر عهده مدافع نمی‌باشد[1] (کلینی، ۱۴۰۷، ج۷، ص۲۹۱) روایتی که شیخ نیز آن را با اختلاف در سند نقل کرده است (طوسی، ۱۳۶۵، ج۱۰، ص۲۰۷). همچنین در روایت دیگری می‌خوانیم که مردی قصد زنای به عنف با زنی را داشته و آن زن در مقام دفاع با سنگی او را به قتل رسانده و امام این عمل را تأیید فرموده و خون مقتول را هدر اعلام کرده است[2] (حرّ عاملی، ۱۳۷۱، ج۲۹، ص۶۱). در روایات مذکور صرف اراده هجمه و تجاوز از جانب مهاجم قبل از آنکه خطر فعلی شده باشد برای انجام اقدامات دفاعی کافی معرفی شده و این صراحتاً به معنی آن است که دفاع پیش‌دستانه درحالتی که خطر قریب‌الوقوع است مجاز می‌باشد.

۳-۲. سیره

لزوم دفاع از خود از یقینیات، اجماعیات و مسلّمات است و سیره عُقلا بر آن استوار است (خرازی، ۱۳۹۶، ص۵۴). چنین سیره‌ای هم در برابر خطر فعلی و هم در مواجهه با خطر قریب‌الوقوع جاری است. عُقلا در برابر خطر قریب‌الوقوع صبر نمی‌کنند تا پس از مضروب واقع‌شدن در مقام دفاع و خنثی سازی و یا انتقام برآیند بلکه با اقدامی پیش‌دستانه به استقبال مهاجم می‌روند تا جایی که دیتر فلک (Dieter Fleck) معتقد است تا قبل از سال ۱۹۴۵ تصور عمومی این بود که حق دفاع مشروع متضمن دفاع مشروع پیشگیرانه نیز می‌باشد (فلک، ۱۳۸۷، ص۲۱). باوجود چنین سیره‌ای بین عقلا می‌توان نظر شارع که رئیس عقلا می‌باشد را کشف کرد. همچنن باید افزود همان‌گونه که ادعا شده مفهوم دفاع پیش‌دستانه از خود، ریشه در حقوق بین‌الملل عرفی دارد (ظریف و آهنی امینه، ۱۳۹۱، ص۴۳). باوجود

۱. عن علی‌بن‌ابراهیم عن محمدبن‌سنان عن العلاءبن‌الفضیل قال: قال أبوعبدالله : إذا أراد رجل أن یضرب رجلا ظلما فاتقاه الرجل أو دفعه عن نفسه فأصابه ضرر فلا شئ علیه.

۲. محمدبن‌یعقوب عن محمدبن‌یحیی عن أحمدبن‌محمد و عن عده من أصحابنا عن سهل‌بن‌زیاد جمیعا عن الحسن‌بن‌محبوب عن عبدالله‌بن‌سنان قال: سمعت أباعبدالله یقول فی رجل أراد امرأه علی نفسها حراما فرمته بحجر فأصابت منه مقتلا؟ قال: لیس علیها شیء فیما بینها و بین الله عزّ وجلّ و إن قدمت إلی إمام عادل أهدر دمه.

چنین عرفی و نظر به اینکه متشرعه نیز از مجموعه عرف خارج نمی‌باشد می‌توان گفت چنین حق عرفی‌ای بین متشرعه نیز جاری است و لذا سیره متشرعین نیز دفاع پیش‌دستانه در برابر خطر قریب‌الوقوع است. با عدم دلیل بر تبدیل این سیره در طول تاریخ، طبق اصل، حکم به وجود چنین سیره‌ای در عصر معصوم می‌شود. عدم وجود ردعی از جانب شارع بر چنین رویکردی در منابع فقهی برای تمامیت این دلیل که یکی دیگر از راه‌های رسیدن به‌نظر معصوم می‌باشد کافی است.

۲-۴. عقل

برخی دلیل بر اصل دفاع را فطرت آدمی می‌دانند. علامه طباطبایی ذیل آیه ۲۵۱ سوره بقره می‌نویسد: «تردیدی نیست که در نهان انسان نیرویی وجود دارد که او را به دفاع از آن چه که محترم می‌شمارد مانند دفاع از فرزند، زن، آبرو و غیره برمی‌انگیزاند. پس دفاع حکمی به اقتضای فطرت انسانی است که بشر آن را از درون خود دریافت می‌کند» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۴، ص۲۸۰). برخی دیگر نیز عقل را دلیل بر اصل دفاع انگاشته‌اند. فاضل هندی از فقهای بنام معتقد است: «چون دفع ضرر عقلاً لازم است پس دفاع واجب است» (فاضل هندی، ۱۴۳۵، ج۱۰، ص۶۴۹). همچنین یکی از فقهای معاصر می‌نویسد: «حکم به دفاع اشاره عقل است و آیات و روایات در این زمینه ارشادی است» (خرازی، ۱۳۹۶، ص۵۲). اگر منبع حکم به جواز اصل دفاع عقل باشد همان عقل یا فطرتی که حکم می‌کند در برابر حمله مهاجم به جان، ناموس و مال و سایر منافع خویشتن باید دفاع کرد حکم به پیش‌دستی در دفاع نیز می‌کند زیرا که علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. بی‌شک بی‌خیالی نسبت به دشمنی که در اندیشه تجاوز در آینده نزدیک است از دوراندیشی و درایت به دور است، بلکه در برخی از موارد مانند تعرض به نوامیس دفع متجاوز پس از فعلیت تجاوز اصلاً فایده‌ای ندارد و کار تمام شده است. همچنین در تعرض به جان آدمی دفاع پس از

تحمل ضربات اولیه خالی از هزینه نیست اگر نگوییم در برخی موارد دیگر شخص پس از تحمل ضربات اولیه توان و قدرت دفاع را نخواهد داشت. چه بسا پس از مضروبیت با ضربه‌ای کاری دیگر اصلاً امکان دفاع وجود نداشته باشد؛ امری که در حملات مسلحانه بدیهی است. ازاین‌رو عقل حکم می‌کند که مدافع با جلو انداختن زمان حمله نه‌تنها زمان خطر را خود تعیین کند بلکه قواعد و زمین بازی که قطعاً در نتایج حمله می‌تواند مؤثر باشد را به خصم دیکته کند. از بُعد روانی نیز دفاع پیش‌دستانه موجب تضعیف روحیه خصم و تقویت اعتماد به نفس مدافع و نهایتاً پیروزی وی در نبرد خواهد شد. در حدیثی از حضرت علی نقل شده که می‌فرماید از هر کاری که ترسیدی خود را در آن بینداز[1] (فیض‌الإسلام، ۱۳۶۸، ج۶، ص۱۱۶۹)؛ امری که باعث از بین رفتن ترس و چیره‌شدن بر امر مخوف مانند خطر قریب‌الوقوع خواهد شد.

برای بررسی این کبرای کلی باید به قوانین بشری که توسط منتخبین مردم و عقلای هر قومی وضع می‌شود و جلوه‌ای از عقل و خرد جمعی است مراجعه کرد. در قانون مجازات اسلامی ایران عبارت قریب‌الوقوع در مادّه ۱۵۶ و بند «ت» مادّه ۳۰۲ تصریح به جواز دفاع پیش‌دستانه دارد. برخی از اساتید حقوق اظهار داشته‌اند که مادّه ۳۱ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی[2] شاهد محکمی بر جواز دفاع پیش‌دستانه است (خالقی، ۱۳۹۴، ص۱۸۴ـ۱۸۵). همچنین در قوانین جزایی برخی کشورها نظیر فرانسه مادّه ۱۲۲ـ۷ (گودرزی بروجردی، ۱۳۹۵، ص۴۶)، آلمان مادّه ۳۲ (اصلی عباسی، ۱۳۸۹، ص۳۰)، سوئیس مادّه ۱/۳۳، دانمارک مادّه ۱۳/أ، پرتغال مادّه ۱/۴۶، سوئد مادّه یکم از فصل ۲۴ و قوانین کیفری برخی از ایالت‌های متحده مانند کارولینا (عطار، ۱۴۰۲، ص۱۷۵) با بیان عدم لزوم انتظار ضربه از طرف

۱. إِذَا هِبْتَ أَمْراً فَقَعْ فِيهِ.

۲. برای مطالعه متن مادّه، به پاورقی مندرج ذیل بحث مقدمه در همین اثر رجوع شود.

متجاوز برای ارتکاب اقدامات دفاعی، دفاع پیش‌دستانه تجویز شده است. در همین راستا و در تأیید ادعای فوق باید افزود پدر حقوق بین‌الملل معتقد بود «کشتن کسی که آماده کشتن دیگران شده است مشروع است» (Grotius, 2012, p.10).

جهت استکشاف حکم عقل نگاه به دکترین و رویّه موجود در روابط بین‌الملل در زمینه دفاع پیش‌دستانه نیز خالی از لطف نیست؛ برخی از اندیشه‌ورزان حقوق بین‌الملل مادّه ۵۱ منشور ملل متحد[1] را موسع تفسیر کرده و شامل دفاع مشروع پیش‌دستانه معرفی کرده‌اند. با این استدلال که این مادّه نمی‌خواهد حقوق بین‌الملل عرفی پیش از سال ۱۹۴۵ میلادی را محدود کند بلکه نظر به مجازبودن اصل دفاع مشروع دارد و نباید از آن مفهوم مخالف استنباط کرد به‌گونه‌ای که شامل دفاع مشروع پیش‌دستانه نشود؛ زیرا نمی‌توان از دولت‌ها انتظار داشت که دست روی دست گذاشته و منتظر بمانند که دولتی مسلح و آماده حمله را آغاز کرده و توانایی‌های بعدی او را برای دفاع از خود از بین ببرد و سپس دولتی که مورد حمله قرار گرفته از خود به مقام دفاع برخیزد (Harris, 1998, p.896).

آکرمن (Ackerman) نیز با استدلالی مشابه و تفسیر موسع از مادّه مذکور بر جواز دفاع پیش‌دستانه تأکید داشت (Ackerman, 2003, p.6) بلکه اساساً بنابر نقل موسوی و حاتمی، دبیرکل سازمان ملل متحد با تکیه بر نظر حقوقدانان مادّه ۵۱ منشور ملل متحد را نص در جواز دفاع نسبت به تهدیدات قریب‌الوقوع بلکه خطرات بالقوه می‌دانند (موسوی و حاتمی، ۱۳۸۵، ص۳۰۵-۳۰۷)! برداشتی که نه‌تنها رویه ایالات متحده امریکا شده بلکه اساساً در سند راهبرد جنگ این کشور گنجانده شده است. در این سند تصریح شده است (https://history.defense.gov/Historical-Sources/

۱. در صورتی که یک عضو ملل متحد مورد تجاوز مسلحانه واقع شود هیچ یک از مقررات این منشور به حق طبیعی دفاع مشروع انفرادی یا اجتماعی تا موقعی که شورای امنیت اقدام لازم برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی به عمل آورد لطمه وارد نخواهد آورد ....

National-Security-Strategy) دولت‌ها می‌توانند قبل از آنکه در معرض حمله قرار گیرند قانوناً مقابل تهاجم قریب‌الوقوع علیه خود به دفاع برخیزند (The National Security Strategy of the United States of America, 2002, p.15). راهبردی که در دو جنگ جهانی و سایر حملات پیش‌دستانه این دولت به دیگر کشورها مورد استدلال واقع شده و مبنای عملیات قرار گرفت؛ برای‌نمونه سیاست‌مداران آمریکایی با این استدلال که اگر در پرل هاربر[1] (Pearl Harbor) به جنگ با ژاپنی‌ها نشتابیم ناگزیر باید در سانفرانسیسکو میزبان جنگ با آنها باشیم (حقیقت‌پور، ۱۳۹۹، ص۳۷/ https://www.britannica.com/event/Pearl-Harbor-attack) به‌صورت پیش‌دستانه اقدام به بمباران مواضع ژاپنی‌ها نمودند.

قوانین جزایی برخی از کشورها از قبیل مادّه ۵۲ ایتالیا و مادّه ۲/۲۲ یونان که در آنها فقط از خطر فعلی به‌عنوان مبرّر برای اقدامات تدافعی یاد شده (عطار، ۱۴۰۲، ص۱۷۵) و توجهی به خطرات قریب‌الوقوع و ذکر آن به‌عنوان مجوز دیگر جهت دفاع مشروع نشده نمی‌تواند استکشاف حکم عقل را با مشکل مواجه کند؛ زیرا باید به این نکته توجه داشت که لزوماً نمی‌توان گفت ذکر قید خطر فعلی در این مواد به معنی احتراز از خطر قریب‌الوقوع بوده است بلکه شاید اساساً این قید، احترازی از دفاع پیش‌گیرانه باشد و یا اصلاً احترازی نباشد و مقنن این قوانین التفاتی به دفاع از دو نوع بازدارنده‌اش نداشته است. عدم توجه و تقیّد قوانین جزایی برخی از کشورهای دیگر مانند روسیه، اسپانیا و مصر نسبت به قید فعلی در تقنین جواز دفاع مشروع (عطار، ۱۴۰۲، ص۱۷۵) نمونه‌ای از این بی‌التفاتی‌های مقننین است. بنابراین عقل دفاع پیش‌دستانه را تجویز می‌کند و از باب قاعده اصولی «کل ما حکم به العقل حکم به الشرع» (مظفر، ۱۳۷۰، ج۱، ص۱۸۹) حکم فقهی دائر بر جواز دفاع پیش‌دستانه نیز استنباط می‌شود، بلکه بالاتر می‌توان گفت

۱. نام بندری در جزایر هاوایی.

اساساً اقدام پیش‌دستانه به حکم عقل خود یکی از مصادیق دفاع می‌باشد و باوجود ادله دالّ بر جواز اصل دفاع، نیازی به‌دلیل مستقل بر تجویز دفاع پیش‌دستانه نیست.[1] همان‌طور که یورام دینشتاین (Yoram Dinstein) متخصص حقوق بین‌الملل دفاع را به «کاربرد قانونی زور متقابل در پاسخ به استفاده غیر قانونی قبلی از زور یا حداقل تهدید به زور بر اساس دیدگاه منشور ملل متحد و تفسیر موسع از حقوق عرفی بین‌المللی تحت شرایط حقوق بین‌الملل» تعریف کرده است (Dinstein, 1982, p.163) مؤید بر این ادعا استعمال عرف است که به چنین اقدامی دفاع پیش‌دستانه و نه حمله پیش‌دستانه می‌گویند درحالی‌که ماهیت واقعی دفاع پیش‌دستانه حمله است؛ علت این تسمیه این است که اقدامات پیش‌دستانه یکی از جلوه‌های دفاع است که در قالب حمله نمایان شده است. نتیجتاً باید گفت برخی از روایات به‌همراه حکم عقل و سیره عُقلا بر جواز دفاع پیش‌دستانه نسبت به خطر قریب‌الوقوع در تهاجم شخصی دلالت دارد.

۳. مقتضی، شروط و متعلق دفاع پیش‌دستانه

پس از اثبات اصل حکم جواز دفاع پیش‌دستانه از ادله شرعی باید گفت این حکم همانند سایر احکام مطلق نبوده و مقید به تحقق مقتضی خویش و وجود شروطی متعدد و فقدان مانع می‌باشد. همچنین دفاع از هر امری تجویز نشده و متعلق این حکم منافع و متعلقاتی معدود و خاص می‌باشد.

۳-۱. مقتضی دفاع پیش‌دستانه

برای تحقق مقتضیِ دفاع پیش‌دستانه علاوه بر مهاجم و تجاوزی که فعلیت یافته یا در شرف وقوع است وجود مدافع و حالت خاص ذهنیِ وی نسبت به اراده مهاجم ضروری است. حالت ذهنی مدافع طبق اقوال مختلف باید یکی از حالت‌های یقین، ظن یا احتمال نسبت به قصد و اراده

۱. در این فرض دیگر عقل به‌عنوان منبعی از منابع فقه نبوده بلکه تنها وسیله‌ای جهت تشخیص موضوع برای حکم است.

مهاجم به تحقق تجاوز خویش در آینده را داشته باشد. برخی از حقوقدانان به استناد مادّه ۱۵۶ و بندهای آن بالاخص عبارت قراین معقول این گونه اظهار داشته‌اند که «مدافع باید یقین داشته باشد که تعرض و تجاوز به وقوع می‌پیوندد و ظن به تجاوز این حق را به شخص نمی‌دهد که در مقام پیش‌دستی به دفاع برخیزد» (اردبیلی، ۱۳۹۸، ج۱، ص۱۲۳). چنین نظری مطابق با فتاوای فقهایی همچون صاحب شرایع، شهید اول، مقدس اردبیلی و صاحب عروه می‌باشد که احراز قصد و اراده مهاجم به تحقق هجمه در آینده را جهت تجویز دفاع پیش‌دستانه ضروری به شمار آورده‌اند (محقق حلّی، ۱۴۰۹، ج۴، ص۹۶۷/ شهید اول، [بی‌تا]، ص۲۶۵/ اردبیلی، [بی‌تا]، ج۱۳، ص۳۰۲/ خویی، ۱۴۲۲، ج۴۱، ص۴۲۲). لکن باتوجه به روایات و عباراتی نظیر «اذا اراد رجل ان یضرب رجلا» باید اذعان داشت که استنباط صاحب جواهر و شهید ثانی (نجفی، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۶۵۶/ شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج۲، ص۳۹۴) از روایات دایر بر کفایت وجود ظن نوعی به اراده مهاجم مبنی بر حمله جهت جواز دفاع پیش‌دستانه از قوت بیشتری برخوردار است. زیرا امام به‌عنوان یکی از عرف همانند پیامبران به لسان عرف صحبت می‌کند (ابراهیم: ۴). معمول مردم تا گمان به اراده شخصی بر حمله وجود نداشته باشد نمی‌گویند «وی قصد ضرب و جرح داشت» و از طرف دیگر برای چنین اتصافی خود را مقید به علم به اراده مهاجم و احراز آن نمی‌کنند. با نگاه از زاویه مقابل نیز باید گفت مخاطب کلام امام در روایات عرف می‌باشد و طبق قاعده، کلام معصومین حمل بر آن چیزی که عرف می‌فهمد می‌شود. چیزی که عرف از عبارات مذکور در روایات می‌فهمد فقط شامل صورتی که ظن نوعی به اراده مهاجم وجود دارد می‌شود. ازاین‌رو درحالی‌که هیچ فقیهی تعقیب و ایراد ضربه بر مهاجم منصرف از هجمه را از باب اصل دفاع مجاز ندانسته اما امام خمینی آن را از باب دفاع پیش‌دستانه مجاز دانسته‌اند؛ مشروط بر آنکه قصد مهاجم از اظهار انصراف تجدید قوا

و پیداکردن فرصت مناسب‌تر در آینده نزدیک برای حمله مجدد باشد و مدافع این را احراز کند (خمینی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۴۹۰). بعید نیست بتوان گفت مقیدبودن جواز تعرض بر مهاجم به بقاء سوء نیت مهاجم در کلام دیگر فقها (طوسی، ۱۳۸۷، ج۸، ص۷۵) بر همین فتوا تأکید دارد. امری که کاملاً عرفی و مطابق با سیره عقلا بوده به‌گونه‌ای که در عرصه بین‌الملل نیز گفته شده اگر دولتی یک بار مورد حمله مسلحانه قرار گرفته و درحال حاضر شواهد آشکار و دلایل متقاعدکننده‌ای مبنی بر آمادگی دشمن برای حمله مجدد وجود دارد لازم نیست دولت بزه‌دیده منتظر وقوع حمله دیگری بماند بلکه می‌تواند به‌صورت پیش‌دستانه دفاع کند (موسوی و حاتمی، ۱۳۸۵، ص۳۱۰-۳۱۱). در چنین وضعیتی حسن ظن و ادله‌ای که دستور به حمل عمل مسلمان بر احسن می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص۳۶۲) جاری نخواهد شد؛ زیرا این ادله ناظر به‌صورت فقدان پیش‌فرض بوده و منصرف از حالت مذکور است. این دیدگاه در قانون مجازات اسلامی با عبارت «خوف عقلایی» مورد توجه مقنن قرار گرفته است که البته بایستی خوف مبتنی بر امارات و قراین معقول باشد.

دیدگاه سوم در مسئله قول کسانی است که معتقدند چنانچه مدافع صرفاً احتمال دهد که مهاجم قصد تجاوز در آینده دارد دفاع پیش‌دستانه مجاز می‌شود (تبریزی، ۱۴۱۷، ص۴۶۲/ خمینی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۴۸۹-۴۹۰)؛ مستند این قول حکم عقل به دفع ضرر محتمل است (تبریزی، ۱۳۷۹، ص۳۸۵). دیدگاهی که به‌نظر می‌آید با مشکل مواجه است؛ زیرا اساساً عقل و سیره عُقلا به دفاع پیش‌دستانه در برابر شخص محتمل و مشکوک حکمی ندارد و اگر کسی بدون خوف عُقلایی و قراین معقول به صرف احتمال مرتکب دفاع پیش‌دستانه شود مورد سرزنش عقل و عُقلا قرار می‌گیرد و مراد از حکم مشهور عقل دایر بر دفع ضرر محتمل همان دفع ضرر مظنون است. ازاین‌رو برخی از اعاظم اساساً این قاعده را «وجوب دفع

ضرر مظنون» نام نهاده‌اند (خراسانی، ۱۴۲۷، ص۳۰۸) و نباید از تعبیر ضرر محتمل در حکم عقلیِ مذکور برداشتی شود که شامل ضرر مشکوک یا ضرر موهوم نیز بشود.

۲ـ۳. شروط دفاع پیش‌دستانه

مستفاد از ادله دفاع پیش‌دستانه متفرع‌بودن این مدل دفاع از اصل دفاع است لذا دفاع پیش‌دستانه جز نسبت به مواردی که استثنا شده در شرایط و موانع تابع اصل خویش می‌باشد. ازاین‌رو دفاع پیش‌دستانه جز درحالت ضرورت یعنی حالتی که تخلص از خطر منحصر در دفاع باشد، مجاز نخواهد بود. بنابراین باید به این نکته توجه داشت که اگر امکان توسل به قوای دولتی یا هر امر دیگری جهت خنثی ساختن هجمه و تجاوز وجود داشته باشد دفاع پیش‌دستانه مجاز نیست. همان‌گونه که دفاع پیش‌دستانه در برابر قوای انتظامی و ضابطانی که منطبق بر مقررات قانونی و موازین شرعی درحال اعمال قانون و انجام وظیفه هستند مجاز نیست. به علاوه اینکه مدافعی که خود بدواً مهاجمِ غیر مجاز بوده و موجب دفاع مشروع از طرف مقابل شده است نمی‌تواند با توجیه دفاع مشروع نسبت به طرف مقابل رفتار پیش‌دستانه‌ای داشته باشد. همچنین همانند اصل دفاع مشروع در دفاع پیش‌دستانه نیز باید مراتب دفاع و الاسهل فالاسهل رعایت شود؛ اگر صرفاً با فریاد کشیدنِ پیش‌دستانه می‌توان مهاجم را دفع کرد مدافع مجاز نیست به اقدامات سنگین‌تر نظیر ضرب و جرح یا قتل وی از باب دفاع پیش‌دستانه مبادرت ورزد. افزون اینکه، مدافع مجاز به پیش‌دستی در منع مهاجم از همان جهت و زاویه‌ای که به او حمله می‌کند می‌باشد و اقدامات پیش‌دستانه وی باید فقط علیه مباشر نه کسان وی، متناسب با تجاوز، به منظور جلوگیری از حمله، صرفاً جهت دفع تجاوز و به مقدار ضرورت باشد؛ به‌گونه‌ای که اگر تجاوز با اولین و کمترین اقدام پیش‌دستانه دفع شد مدافع از انجام اقدامات بعدی اجتناب کند. جمیع این شروط کافی نبوده و فقدان

مانع نیز لازم است؛ بدین‌معنا که درحالت وجود مقتضی و اجتماع شروط در صورتی مدافع مجاز به اقدامات دفاعی پیش‌دستانه خواهد بود که حفظ جان و سلامتی خود را در راستای دفاع تخمین زند و در غیر این صورت با مانع مواجه است (طباطبایی، ۱۴۲۲، ج۱۳، ص۶۲۵/ کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۲، ج۴، ص۲۹۲/ میرزای قمی، ۱۴۱۳، ج۱، ص۳۶۱)؛ گرچه این امر اجماعی نبوده و برخی از فقهای بزرگ آن را نپذیرفته‌اند (نجفی جواهری، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۵۸۹) لکن وجود آن صحیح به‌نظر می‌آید زیرا طبق قاعده، درحالت تزاحم دو حکم، حکمی مقدم می‌شود که مناطی قوی‌تر داشته باشد و حکم دیگر به‌صورت شأنی و اقتضایی باقی می‌ماند (خراسانی، ۱۴۲۷، ص۱۵۵)؛ بی‌شک مناط حفظ نفس قوی‌تر از مناط دفاع مشروع البته در دفاع از غیر نفس است، بلکه حتی در دفاع مشروع از نفس نیز اگر فرار ممکن باشد اصلاً بعید نیست ادعا شود فرار خود مصداقی از مصادیق دفاع بوده و بر فرض فعلی انگاشتن ادله دفاع در فرض مذکور، این ادله با ادله حفظ نفس در تزاحم نبوده و با فرار می‌توان به هر دو ادله جامه عمل پوشانید. همان‌طور که برخی فقها در صورت امکان فرار، آن را متعین دانسته و اجازه اقدام دیگر را نمی‌دهند (خمینی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۴۸۸/ طباطبایی، ۱۴۲۲، ج۱۳، ص۶۲۵) درپایان ذکر این نکته ضروری است که مدافع باید هنگام دفاع مشروع پیش‌دستانه به این نکته توجه داشته باشد که آیا دلیل کافی برای اثبات دفاعی‌بودن اقدامات خویش در محکمه دارد یا خیر. زیرا بار اثباتِ در مقام دفاع‌بودن بر عهده مدافع بوده و در صورتی که نتواند این امر را اثبات کند و دلیلی در راستای اثبات ادعای وی وجود نداشته باشد دفاع پیش‌دستانه وی طبق اصل اولی حمل بر رفتار مجرمانه شده و مدافع مجازات خواهد شد. بله، اگر اصل دفاع محرز باشد لکن رعایت شرایط محرز نباشد همان‌طور که در تبصره دوم مادّه ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی بدان تصریح شده اثبات عدم رعایت شرایط بر عهده مهاجم است.

۳-۳. متعلق دفاع پیش‌دستانه

مقصود از متعلق دفاع پیش‌دستانه آن چیزی است که هدف متجاوز بوده و دفاع به آن تعلق می‌گیرد. ازمنظر قانونی طبق مادّه ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی متعلق دفاع پیش‌دستانه نفس، عرض، ناموس، مال، آزادی تن خود یا دیگران می‌باشد و دفاع از این امور قانوناً مجاز شمرده شده است. ازمنظر شرعی دفاع پیش‌دستانه درخصوص تعرض به نفس، ناموس، مال و آزادی تن مستنداً به روایاتی که گذشت اثبات شد و در آن بحثی نیست. درخصوص دفاع از دیگران برخی از فقها اساساً معتقدند که بنابر آموزه‌های اسلامی خون مهاجم فقط برای شخص مدافع مهدور بوده و برای دیگرانی که شاهد تهاجم بوده اما خودشان مورد تعرض قرار نگرفته‌اند همچنان حرمت داشته (خویی، ۱۴۲۲، ج۴۲، ص۱۰۱) که متظاهر از آن عدم جواز دفاع از دیگران است. لکن مشهور فقها مستنداً به ادله فقهی ازجمله روایات سارق که در اثر حاضر مورد بررسی قرار گرفت[1] دفاع از افرادی که تحت حمایت فرد هستند مانند اهل و غیره را با رعایت شرایط مجاز اعلام کرده‌اند (حلّی، [بی‌تا]، ج۵، ص۳۸۴/ فاضل هندی، ۱۴۳۵، ج۱۰، ص۶۴۹/ نجفی، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۶۵۰). باتوجه‌به اینکه دلالت این روایات بر دفاع پیش‌دستانه اثبات گشت نتیجتاً باید گفت که طبق این روایات دفاع پیش‌دستانه از دیگران مجاز می‌باشد.

درخصوص «عرض» دو دیدگاه وجود دارد؛ عده‌ای از حقوقدانان مراد از تعرض به عرض را انجام هر عملی که حیثیت اجتماعی وعفت خانوادگی و شرافت اخلاقی شخص را جریحه‌دار کند می‌دانند (اردبیلی، ۱۳۹۸، ج۱، ص۱۳۰). باتوجه‌به قاعده «إذا اجتمعا افترقا و إذا افترقا اجتمعا» که طبق آن الفاظ مترادف در صورتی که کنار هم در جمله قرار گیرند قاعده اولیه بر افتراق معنایی آن دو واژه می‌باشد و در مادّه مذکور دو واژه «عرض» و «ناموس»

۱. ر.ک: ذیل بحث روایات، روایات خاص (سارق) در تحقیق حاضر.

در عرض هم قرار گرفته‌اند بر این قول می‌توان استدلال کرد. در مقابل باید گفت باتوجه‌به اینکه اضافه‌شدن عرض در متن قانون به تبع متون فقهی موجود بوده است و مقصود قاطبه فقها در کتب فقهی خویش از بیان عرض ناموس می‌باشد (طوسی، ۱۴۰۰، ص۷۵۵/ مفید، ۱۴۱۳، ص۷۴۲/ اردبیلی، [بی‌تا]، ج۱۳، ص۳۰۰/ نجفی، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۶۵۰/ خمینی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۴۸۷) و اصحاب در تبیین روایات دفاع، متعرض دفاع از حیثیت و آبرو نشده‌اند. لذا دفاع در برابر هجمه به حیثیت مجاز نمی‌باشد. در راستای تأیید این دیدگاه باید افزود مهاجمی که شفاهی یا کتبی شرف و حیثیت کسی را لکه‌دار نماید از صورت فعلیت خارج شده و هر عمل متقابلی دفاع نیست بلکه برای انتقام است (گلدوزیان، ۱۳۸۵، ج۱، ص۳۱۱)؛ ازسوی دیگر، دفاع مقاومتی ضروری با مهاجم و حائل‌شدن بین وی و منافع و متعلقات خویش است که در هجمه به جان و مال و ناموس که اموری محسوس و ملموس هستند این امر معنا پیدا می‌کند اما اساساً مدافع نمی‌تواند بین مهاجم و امور معنویِ خویش حائل شود و برخورد فیزیکیِ دفاعی از امور معنوی معنی پیدا نمی‌کند؛ خصوصاً که ایراد صدمه بدنی از باب دفاع برای جلوگیری از تعرض به حیثیت نوعاً متناسب نمی‌باشد و با دفاع از حیثیت غالباً این شرط لازم در دفاع مشروع رعایت نخواهد شد.

شاید گفته شود گرچه برخورد فیزیکی با چنین مهاجمی نتوان کرد اما دفاع معنوی با ایراد لطمه به شکل پیش‌دستانه به حیثیت معنوی مهاجم و ریختن آبروی وی جهت جلوگیری از تهاجم وی مؤثر خواهد بود؛ در این صورت گفته خواهد شد به‌طور کلی جلوگیری از تهاجم به هر روشی صحیح نمی‌باشد؛ مثلاً در تهاجم به ناموس نمی‌توان به ناموس مهاجم هجمه متقابل کرد تا بدین واسطه مانع حمله وی شد. لذا باید راه دفاعی محذور شرعی نداشته باشد؛ درحالی‌که اساساً هتک حرمت و آبروریزی شرعاً مطلقاً ممنوع است (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص۳۵۹) و این اطلاق هر دو حالت هتک

بدوی و هتک در مقام دفاع چه به‌صورت دفاع فعلی چه به‌صورت دفاع پیش‌دستانه را شامل می‌شود. بالاتر آنکه حتی جوازی در شریعت بر قصاص هتک حرمت (اقدامی که پس از فعلیت و خاتمه یافتن رفتار مجرم است) وجود ندارد و این امر مختص به نفس و طرف است. نظر به عمومات دفاع و ادله آن نیز باید افزود دلیلی در شریعت بر جواز دفاع مشروع اصلی در برابر تعرض به حیثیت و خودیاری با رفتار دفاعی به ظاهر مجرمانه (خواه از جنس تعرض متجاوز خواه از جنس دیگر) وجود ندارد و ازآنجاکه اصل دفاع در این امور محل اشکال است پیش‌دستی در دفاع از این امور به‌طریق اولی مجاز نخواهد بود.

۴. حکم وضعی دفاع پیش‌دستانه

پس از استنباط حکم تکلیفی دفاع مشروع پیش‌دستانه از ادله آن، در راستای تکمیل این پژوهش اشاره‌ای به حکم وضعی دفاع مشروع پیش‌دستانه خالی از لطف نیست. بدین شرح که چنانچه مدافع در راستای دفاع مشروع پیش‌دستانه خساراتی جانی یا مالی بر مهاجم متجاوز وارد سازد ضمان منتفی است اما اگر وی در گمان خود دائر بر هجمه از طرف متجاوز دچار اشتباه شده باشد و با نیت دفاع به جان یا مال متجاوز موهوم تعرضی کرده باشد گرچه گناه نکرده اما ضامن خسارات جانی و مالی وارده است (نجفی، ۱۳۶۲، ج۴۱، ص۶۵۶)؛ این بدین خاطر است که نگاه شارع نسبت به حکم تکلیفی دفاع پیش‌دستانه رویکردی ذهنی است اما رویکرد شارع نسبت به حکم وضعی دفاع پیش‌دستانه رویکردی عینی است. لذا بایستی گفت در فرض تجری عصیان و ضمان هر دو منتفی است. توضیح اینکه اشتباه مدافع در تشخیص، حالت دیگری هم دارد؛ فرض فوق حالتی بود که مدافع از باب دفاع درصدد ارتکاب رفتار مشروع بوده اما درواقع تشخیصش اشتباه بوده است؛ فرض دیگر این است که شخص درصدد

ارتکاب رفتار نامشروع می‌باشد اما تشخیصش بر اینکه رفتارش نامشروع است اشتباه بوده و از قضا در مقام دفاع بوده و خود اطلاع نداشته و لذا رفتارش مشروع بوده است. مانند مدافعی که با انگیزه‌ای مجرمانه، مهاجمی که درواقع خطری قریب‌الوقوع برای او محسوب می‌شده ولی مدافع از آن اطلاعی نداشته است را مضروب، مجروح یا مقتول سازد. در اصطلاح به این حالت تجری می‌گویند که قصاص، دیه و حرمت تکلیفی منتفی است و متجری فقط از باب جرأت و جسارت بر مولی (و نه از باب تجاوز به حقوق مسلمان دیگر) آن هم نزد کسانی که جرأت و جسارت بر مولی را حرام می‌دانند گنهکار محسوب می‌شود (خمینی، ۱۳۹۰، ج۱، ص۴۸۹). این بدین خاطر است که برای تحقق عصیان دو رکن لازم است؛ هم اعتقاد مرتکب بر مجرمانه‌بودن عملش و هم تحقق واقعی جرم فی‌الواقع و درحالت اشتباه رکن اول و درحالت تجری رکن دوم منتفی است. اما احکام وضعی برخلاف احکام تکلیفی دائر مدار واقع هستند نه حالت ذهنی مرتکب. مطلبی که مورد توجه مقنن در مادّه ۳۰۳ قانون مجازات اسلامی قرار گرفته است. در این مادّه مجازات جانی مشروط به دو امر شده است؛ نخست ثابت نشدن ادعای مدافع دایر بر اعتقادش بر سیصدودویی‌بودن مجنی‌علیه که در صورت اثبات، مدافع اشتباه کرده و مجازات وی منتفی است. دوم عدم مشمولیت مجنی‌علیه فی‌الواقع تحت مادّه ۳۰۲ که در صورت مشمولیت، مدافع در صورت عدم اعتقادش بر متجاوزبودن مجنی‌علیه متجری بوده و قابل مجازات نیست. البته برخلاف فرض تجری، در فرض اشتباه باتوجه‌به تقصیر مدافع، وی مستحق مجازات جنایت شبه‌عمد می‌باشد. این امر در خاتمه مادّه مذکور که ناظر به مادّه قبل ازجمله بند «ت» آن بوده مورد اشاره قرار گرفته است. در این مادّه برای اشتباه‌کننده مجازات جنایت شبه‌عمد مقرر در کتاب پنجم تعزیرات در نظر گرفته شده اما برای متجری باتوجه‌به عدم‌کفایت صرف سو نیت برای مجازات، به درستی برای این حالت حتی

مجازات جنایت شبه‌عمد نیز لحاظ نشده است. البته باتوجه‌به مجازات‌های مقرر در کتاب پنجم تعزیرات باید گفت فقدان مقرره‌ای قانونی برای مجازات جنایات شبه‌عمد وارده بر ما دون نفس در غیر تصادفات رانندگی خلئی است که شایسته است مقنن آن را مرتفع گرداند.

نتیجه

برآیند مقاله فوق این است که گرچه در قرآن کریم آیه‌ای بر تجویز دفاع پیش‌دستانه در منازعات فردی دلالت ندارد لکن برخی از روایات که بر جواز ارتکاب اقدامات دفاعی به صرف اراده مهاجم بر هجمه تصریح دارد در کنار سیره عقلا و متشرعین بر مشروعیت دفاع پیش‌دستانه نسبت به خطر قریب‌الوقوع دلالت دارد. بررسی قوانین بین‌المللی و داخلی کشورها و آراء و انظار صاحب‌نظران و اندیشمندان حقوقی حاکی از این است که عقل نیز بر جواز چنین مدلی از دفاع حکم می‌کند. به‌نظر نگارندگان، خطر قریب‌الوقوع مفهومی است که حدومرز معینی نداشته و نمی‌توان برای آن زمان مشخصی تعیین کرد؛ هر خطری که نزد عرف نوعاً موجب گمان به تحقق آن به حسب عادت در آینده شود خطر قریب‌الوقوع است که باتوجه‌به زمان‌ها، مکان‌ها و اوضاع و احوال هر واقعه بازه زمانی متفاوت و متغیری خواهد داشت. با عنایت به ادله دفاع پیش‌دستانه صرف تحقق ظن نوعی در نفس مدافع به اراده مهاجم بر ایراد خطری قریب‌الوقوع مستند به قراین معقول جهت تحقق مقتضی دفاع پیش‌دستانه کفایت می‌کند. گرچه با چنین اعتقادی حرمت تکلیفی مرتفع می‌شود لکن آن‌چه که درخصوص حکم وضعی دفاع پیش‌دستانه و رفع ضمان اثر دارد وجود خطر درواقع است؛ لذا ضمان در فرض اشتباه ثابت و در فرض تجری منتفی است. امری که در مادّه ۳۰۳ قانون مجازات اسلامی به‌صورت مقرره‌ای قانونی نیز در آمده است. باتوجه‌به اینکه دفاع مشروع پیش‌دستانه فرع بر اصل دفاع مشروع می‌باشد لذا پیش‌دستی

در دفاع از عرض به معنی حیثیت همانند اصل دفاع مشروع مجاز نمی‌باشد و تجویز دفاع پیش‌دستانه به تبع اصل خویش مشروط به وجود شرایط متعدد و فقدان موانعی می‌باشد که در عمل موارد دفاع مشروع پیش‌دستانه را معدود و در حد ضرورت قرار می‌دهد. مطلبی که چنان‌چه مخالفین دفاع پیش‌دستانه به آن توجه لازم را داشته باشند، دیدگاه متفاوتی نسبت به این تئوری پیدا خواهند نمود.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند و محتوای نهایی مقاله را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافعی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع فارسی و عربی

آقاباقری، محمدجواد. (۱۳۹۳). *دفاع پیش‌دستانه با بررسی فقهی و حقوقی شیوه‌های آن* (چ۲). انتشارات امام صادق.

ابن‌منظور انصاری، محمدبن‌مکرم‌بن‌علی. (۱۴۱۴ق). *لسان‌العرب* (چ۳). دار صادر.

اردبیلی، احمدبن‌محمد. ([بی‌تا]). *مجمع‌الفائدة والبرهان فی شرح إرشادالأذهان* (تحقیق مجتبی عراقی). مؤسسة النشرالإسلامی.

اردبیلی، محمدعلی. (۱۳۹۸). *حقوق جزای عمومی* (چ۵۸). میزان.

برجی، یعقوب‌علی. (۱۳۸۶). *ترور و دفاع مشروع*. زمزم هدایت.

پیمانی، ضیاءالدین. (۱۳۵۷). *تفصیل قواعد دفاع مشروع*. انتشارات دانشگاه تهران.

تبریزی، ابوطالب. (۱۳۷۹). *التعلیقة الإستدلالیة علی تحریرالوسیلة*. مؤسسه عروج.

تبریزی، جواد. (۱۴۱۷ق). *أسس‌الحدود والتعزیرات*. دفتر آیت‌اللّه تبریزی.

ثقفی تهرانی، محمد. (۱۳۹۸). *تفسیر روان جاوید* (چ۳). برهان.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). تسنیم (تحقیق حسن واعظی محمدی و حسین اشرفی، چ۲). دفتر تبلیغات اسلامی.

حرّ عاملی، محمدبن‌حسن. (۱۳۷۱). *وسائل الشیعة*. مؤسسه آل‌البیت.

حقیقت‌پور، حسین. (۱۳۹۹). دفاع مشروع بازدارنده ازمنظر حقوق بین‌الملل اسلامی. *فصلنامه فقه و اصول*، ۱۲۰، ۳۵—۵۶.

حلّی (محقق حلّی)، جعفربن‌حسن. (۱۴۰۹ق). *شرائع‌الإسلام فی مسائل الحلال والحرام* (تحقیق سیدصادق حسینی شیرازی، چ۲). استقلال.

حلّی، حسن‌بن‌یوسف. ([بی‌تا]). *تحریرالأحکام الشرعیة علی مذهب‌الإمامیة*. مؤسسه امام صادق.

حمیری، عبدالله‌بن‌جعفر. (۱۴۱۳ق). *قرب‌الأسناد*. آل‌البیت.

خالقی، ابوالفتح. (۱۳۹۴). *حقوق بین‌الملل کیفری عمومی*. مجد.

خرازی، سیدمحسن. (۱۳۹۶). *الجهاد*. مؤسسه در راه حق.

خراسانی، محمدکاظم. (۱۴۲۷ق). *کفایةالأصول* (چ۴). مؤسسه آل‌البیت.

خمینی، سیدروح‌الله. (۱۳۹۰). *تحریرالوسیلة* (چ۲). اسماعیلیان.

خویی، سیدابوالقاسم. (۱۴۲۲ق). *موسوعة الإمام‌الخویی* (ج ۴۱ و ۴۲). الآداب.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۹۰). *لغتنامه* (چ۲). انتشارات دانشگاه تهران.

زمخشری خوارزمی، محمودبن‌عمر. (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن حقایق‌التنزیل* (تحقیق مصطفی حسین‌احمد، چ۲). دارالکتب العربی.

شمس ناتری، محمدابراهیم، و عبدالله‌یار، سعید. (۱۳۹۰). *حالت ضرورت و دفاع مشروع*. مجد.

صدوق، محمدبن‌علی. (۱۴۱۳ق). *من لایحضره‌الفقیه* (تحقیق علی‌اکبر غفاری، چ۲). دفتر انتشارات اسلامی.

طباطبایی، سیدعلی. (۱۴۲۲ق). *ریاض‌المسائل*. مؤسسة النشرالإسلامی.

طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیرالقرآن*. الأعلمی.

طبرسی، فضل‌بن‌حسن. (۱۴۰۶ق). *مجمع‌البیان فی تفسیرالقرآن* (تحقیق سیدهاشم رسولی محلاتی و سیدفضل‌الله یزدی). دارالمعرفة.

طوسی، محمدبن‌حسن. (۱۴۰۷ق). *الخلاف*. دفتر انتشارات اسلامی.

طوسی، محمدبن‌حسن. (۱۳۸۷ق). *المبسوط فی فقه‌الإمامیة* (چ۳). المکتبة المرتضویة لإحیاء الآثارالجعفریه.

طوسی، محمدبن‌حسن. (۱۴۰۰ق). *النهایة* (چ۲). دارالکتب العربی.

طوسی، محمدبن‌حسن. (۱۳۶۵). *تهذیب‌الأحکام* (تحقیق حسن خرسان، چ۴). دارالکتب العلمیه.

ظریف، محمدجواد، و آهنی امینه، محمد. (۱۳۹۱). دفاع مشروع پیش‌دستانه مشروعیت کاربرد زور در روابط بین‌الملل یا نقض مکرر منشور ملل متحد. *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۱۲، ۴۱–۸۲.

عاملی (شهید اول)، محمدبن‌جمال‌الدین. ([بی‌تا]). *اللمعةالدمشقیة فی فقه‌الإمامیة*. دارالتراث الدارالإسلامیه.

عاملی (شهید ثانی)، زین‌الدین‌بن‌علی. (۱۴۱۲ق). *الروضةالبهیة فی شرح اللمعةالدمشقیة*. دفتر تبلیغات اسلامی.

عباسی، اصلی. (۱۳۸۹). *قانون مجازات آلمان*. مجد.

عطار، داوود. (۱۴۰۲ق). *تجاوز الدفاع‌الشرعی*. المرکزالإسلامی.

عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۷۷). *فقه سیاسی*. امیرکبیر.

عمید، حسن. (۱۳۷۵). *فرهنگ عمید* (چ۶). امیرکبیر.

فاضل هندی، محمدبن‌حسن. (۱۴۳۵ق). *کشف‌اللثام عن قواعدالأحکام* (چ۲). جامعه مدرسین.

فراهیدی بصری، ابوعبدالرحمن خلیل‌بن‌احمد. ([بی‌تا]). *العین* (تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی). دار و مکتبة الهلال.

فلک، دیتر. (۱۳۸۷). *حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه* (ترجمه سیدقاسم زمانی و نادر ساعد). شهر دانش.

فیض‌الإسلام اصفهانی، علی‌نقی. (۱۳۶۸). *ترجمه و شرح نهج‌البلاغه*. سازمان چاپ و انتشارات فقیه.

قیاسی، جلال‌الدین، و ساریخانی، عادل. (۱۳۹۵). *حقوق جزای عمومی*. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

کلینی، محمدبن‌یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی* (تحقیق علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، چ۴). دارالکتب الإسلامیه.

گلدوزیان، ایرج. (۱۳۸۵). *حقوق جزای عمومی ایران* (چ۹). دانشگاه تهران.

گودرزی بروجردی، محمدرضا. (۱۳۹۵). *درآمدی بر قانون مجازات فرانسه*. خرسندی.

محمدی، فرزاد، و شهسواری، احسان. (۱۳۹۶). *قتل هدفمند در حقوق بین‌الملل*. خرسندی.

مظفر، محمدرضا. (۱۳۷۰). *أصول‌الفقه* (چ۴). مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

معین، محمد. (۱۳۸۱). *فرهنگ معین* (چ۱۹). امیرکبیر.

مفید، محمدبن‌محمد. (۱۴۱۳ق). *المقنعه*. کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.

موسوی، سیدفضل‌الله، و حاتمی، مهدی. (۱۳۸۵). دفاع مشروع پیش‌دستانه در حقوق بین‌الملل. *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ۷۲، ۳۰۳—۳۲۴.

نجفی جواهری، محمدحسن. (۱۳۶۲). *جواهرالکلام فی شرح شرائع‌الإسلام* (تحقیق محمود قوچانی، چ۷). دار إحیاء التراث‌العربی.

واعظی، خلیل. (۱۳۷۹). *دفاع مشروع در حقوق جزای ایران*. دفتر تبلیغات اسلامی.

منابع انگلیسی

Ackerman ,D .(2003) .*International Law and the Preemptive Use of Force Against Iraq*. CRS Report of Congress.

Beres, L. R. (1991). On Assassination as Anticipatory Self-Defense: The Case of Israel. *Hofstra Law Review*, 20(2), Article 2.

Dinstein, Y. (1982). *War Aggression and Self-defense*. Grotius Publications Limited.

Grotius, H. (2012). *The Law of War and Peace* (S. C. Neff, Ed.). University of Edinburgh.

Harris, D. J. (1998). *Cases and Materials on International Law* (5th ed.). Sweet & Maxwell.

Pearl Harbor Attack. *Encyclopædia Britannica*. https://www.britannica.com/event/Pearl-Harbor-attack

The National Security Strategy of the United States of America 2002. https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/

References

Agha Baqeri, Mohammad Javad. *Preemptive Defense with a Jurisprudential and Legal Investigation of Its Methods*. 2nd ed., Tehran: Imam Sadiq University Publications, 2014. [In Persian]

Ibn Manzur al-Ansari, Muhammad ibn Mukarram ibn Ali. *Lisan al-'Arab*. 3rd ed., Beirut: Dar Sadir, 1993. [In Arabic]

Ardebili, Ahmad ibn Muhammad. *Majma' al-Fa'idah wa al-Burhan fi Sharh Irshad al-Adhan*. Edited by Murtadha Araqi, Qom: Islamic Publication Office, [n.d.]. [In Arabic]

Ardebili, Mohammad Ali. *General Criminal Law*. 58th ed., Tehran: Mizan Publications, 2019. [In Persian]

Borji, Ya'qub Ali. *Assassination and Legitimate Defense*. Qom: Zamzam-e Hedayat, 2007. [In Persian]

Peymani, Ziya al-Din. *Detail of the Rules of Legitimate Defense*. Tehran: University of Tehran Press, 1978. [In Persian]

Tabrizi, Abu Talib. *Al-Ta'liqah al-Istidlalaiyyah 'ala Tahrir al-Wasilah*. Tehran: Urooj Institute, 2000. [In Arabic]

Tabrizi, Javad. *Usul al-Hudud wa al-Ta'zirat*. Qom: Office of Grand Ayatollah Tabrizi, 1996. [In Arabic]

Thaqafi Tehrani, Mohammad. *Tafsir Ravan-e Javid*. 3rd ed., Tehran: Borhan, 2019. [In Persian]

Javadi Amoli, Abdullah. *Tasnim: Exegesis of the Holy Quran*. Edited by Hasan Va'ezi Mohammadi and Hossein Ashrafi, 2nd ed., Qom: Islamic Propagation Office, 2008. [In Persian]

Hurr al-Amili, Muhammad ibn Hasan. *Wasa'il al-Shi'ah*. Qom: Al al-Bayt Institute, 1992. [In Arabic]

Haqiqatpour, Hossein. "Deterrent Legitimate Defense from the Perspective of Islamic International Law." *Fiqh va Usul Quarterly*, no. 120, Spring 2020, pp. 35–56. [In Persian]

Hilli (Muhaqqiq Hilli), Ja'far ibn Hasan. *Shara'i' al-Islam fi Masa'il al-Halal wa al-Haram*. Edited by Sayyid Sadiq Husayni Shirazi, 2nd ed., Tehran: Isteqlal, 1988. [In Arabic]

Hilli (Allamah Hilli), Hasan ibn Yusuf. *Tahrir al-Ahkam al-Shar'iyyah 'ala Madhhab al-Imamiyyah*. Qom: Imam Sadiq Institute, [n.d.]. [In Arabic]

Himyari, Abdullah ibn Ja'far. *Qurb al-Isnad*. Qom: Al al-Bayt Institute, 1992. [In Arabic]

Khaleqi, Abolfath. *General International Criminal Law*. Tehran: Majd Publications, 2015. [In Persian]

Kharrazi, Sayyid Mohsen. *Al-Jihad*. Qom: Dar Rah-e Haq Institute, 2017. [In Arabic]

Khorasani, Muhammad Kazim. *Kifayat al-Usul*. 4th ed., Qom: Al al-Bayt Institute, 2006. [In Arabic]

Khomeini, Sayyid Ruhollah. *Tahrir al-Wasilah*. 2nd ed., Qom: Isma'iliyan, 2011. [In Arabic]

Khoei, Sayyid Abu al-Qasim. *Mawsu'at al-Imam al-Khoei*. Vols. 41 & 42, Najaf: Al-Adab, 2001. [In Arabic]

Dehkhoda, Ali-Akbar. *Loghatnameh* (*Dehkhoda Dictionary*). 2nd ed., Tehran: University of Tehran Press, 2011. [In Persian]

Zamakhshari Khwarazmi, Mahmud ibn 'Umar. *Al-Khashshaf 'an Haqa'iq al-Tanzil*. Edited by Mustafa Husayn Ahmad, 2nd ed., Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi, 1987. [In Arabic]

Shams Nateri, Mohammad Ebrahim and Sa'id Abdollahyar. *State of Necessity and Legitimate Defense*. Tehran: Majd Publications, 2011. [In Persian]

Saduq, Muhammad ibn 'Ali. *Man La Yahduruhu al-Faqih*. Edited by Ali Akbar Ghaffari, 2nd ed., Qom: Islamic Publication Office, 1992. [In Arabic]

Tabataba'i, Sayyid 'Ali. *Riyadh al-Masa'il*. Qom: Islamic Publication Office, 2001. [In Arabic]

Tabataba'i, Sayyid Muhammad Husayn. *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Al-A'lami Foundation, 1997. [In Arabic]

Tabarsi, Fadl ibn Hasan. *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Edited by Sayyid Hashim Rasuli Mahallati and Sayyid Fadlullah Yazdi, Beirut: Dar al-Ma'rifah, 1986. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. *Al-Khilaf*. Qom: Islamic Publication Office, 1987. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. *Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyyah*. 3rd ed., Tehran: Al-Maktabah al-Murtadawiyyah, 1967. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. *Al-Nihayah*. 2nd ed., Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi, 1980. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Hasan. *Tahdhib al-Ahkam*. Edited by Hasan Kharsan, 4th ed., Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1986. [In Arabic]

Zarif, Mohammad Javad and Mohammad Ahani Amineh. "Preemptive Legitimate Defense: Legitimacy of the Use of Force in International Relations or Repeated Violation of the UN Charter." *Political and International Research Quarterly*, no.

12, Autumn 2012, pp. 41–82. [In Persian]

Amili (Shahid al-Awwal), Muhammad ibn Jamal al-Din. *Al-Lum'ah al-Damashqiyyah fi Fiqh al-Imamiyyah*. Beirut: Dar al-Turath al-Islami, [n.d.]. [In Arabic]

Amili (Shahid al-Thani), Zayn al-Din ibn 'Ali. *Al-Rawdah al-Bahiyyah fi Sharh al-Lum'ah al-Damashqiyyah*. Qom: Islamic Propagation Office, 1991. [In Arabic]

Abbasi, Asli. *German Penal Code*. Tehran: Majd Publications, 2010. [In Persian]

Attar, Dawood. *Tajawuz al-Difa' al-Shar'i*. Cairo: Al-Markaz al-Islami, 1982. [In Arabic]

Amid Zanjani, Abbasali. *Political Jurisprudence*. Tehran: Amir Kabir Publications, 1998. [In Persian]

Amid, Hasan. *Farhang-e Amid* (*Amid Dictionary*). 6th ed., Tehran: Amir Kabir Publications, 1996. [In Persian]

Fadhil al-Hindi, Muhammad ibn Hasan. *Kashf al-Litham 'an Qawa'id al-Ahkam*. 2nd ed., Qom: Teachers Association of Qom, 2014. [In Arabic]

Farahidi Basri, Abu Abd al-Rahman Khalil ibn Ahmad. *Kitab al-'Ayn*. Edited by Mahdi Makhzumi and Ibrahim Samarra'i, Beirut: Dar wa Maktabat al-Hilal, [n.d.]. [In Arabic]

Fleck, Dieter. *Humanitarian Law in Armed Conflicts*. Translated into Persian by Sayyid Qasim Zamani and Nader Sa'ed, Tehran: Shahr-e Danesh, 2008. [In Persian]

Fayd al-Islam Isfahani, Ali-Naqi. *Translation and Commentary of Nahj al-Balaghal*. Tehran: Faqih Publishing Organization, 1989. [In Persian]

Qiyasi, Jalal al-Din and Adel Sariykhani. *General Criminal Law*. Qom: Hawzah and University Research Institute, 2016. [In Persian]

Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. *Al-Kafi*. Edited by Ali Akbar Ghaffari and Muhammad Akhundi, 4th ed., Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1987. [In Arabic]

Goldouzian, Iraj. *General Criminal Law of Iran*. 9th ed., Tehran: University of Tehran Press, 2006. [In Persian]

Goudarzi Boroujerdi, Mohammad Reza. *An Introduction to the French Penal Code*. Tehran: Khorsandi Publications, 2016. [In Persian]

Mohammadi, Farzad and Ehsan Shahsavari. *Targeted Killing in International Law*. Tehran: Khorsandi Publications, 2017. [In Persian]

Muzaffar, Muhammad Rida. *Usul al-Fiqh*. 4th ed., Qom: Islamic Propagation Office, 1991. [In Arabic]

Moin, Mohammad. *Farhang-e Moin* (*Moin Dictionary*). 19th ed., Tehran: Amir Kabir Publications, 2002. [In Persian]

Mufid, Muhammad ibn Muhammad. *Al-Muqni'ah*. Qom: World Congress for the Millennium of Sheikh Mufid, 1992. [In Arabic]

Mousavi, Sayyid Fazlollah and Mehdi Hatami. "Preemptive Legitimate Defense in International Law." *Journal of the Faculty of Law and Political Science*, no. 72, Summer 2006, pp. 303–324. [In Persian]

Najafi Jawahiri, Muhammad Hasan. *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam*. Edited by Mahmud Qochani, 7th ed., Beirut: Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, 1983. [In Arabic]

Va'ezi, Khalil. *Legitimate Defense in Iranian Criminal Law*. Qom: Islamic Propagation Office, 2000. [In Persian]

Ackerman, David. *International Law and the Preemptive Use of Force Against Iraq*. CRS Report for Congress, April 11, 2003.

Beres, Louis René. "On Assassination as Anticipatory Self-Defense: The Case of Israel." *Hofstra Law Review*, vol. 20, no. 2, article 2, 1991.

Dinstein, Yoram. *War, Aggression and Self-Defense*. Grotius Publications Limited, 1982.

Grotius, Hugo. *The Law of War and Peace*. Edited by Stephen C. Neff, University of Edinburgh, 2012.

Harris, David John. *Cases and Materials on International Law*. 5th ed., Sweet & Maxwell, London, 1998.

"Pearl Harbor Attack." *Encyclopædia Britannica*, available at: https://www.britannica.com/event/Pearl-Harbor-attack.

The National Security Strategy of the United States of America 2002. Available at: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/.